Ampt Epe

Historische vereniging voor Emst—Epe—Oene—Vaassen

Nummer 160
www.ampt-epe.nl

Ampt Epe

Stichtingsdatum 13 oktober 1961
Nr. 160 – februari 2007

Redactie: D. Hamer, L. van den Bremen-Jonker, H. Tijman-Logtenberg
Redactieadres: D. Hamer, Jagtlustweg 9, 8162 NJ Epe
redactie@ampt-epe.nl

Het blad verschijnt vijf keer per jaar en wordt gratis toegezonden aan de leden van de Historische Vereniging 'Ampt Epe'. De vereniging stelt zich onder meer tot doel het opwekken en versterken van de belangstelling voor de geschiedenis van Emst, Epe, Oene en Vaassen.

Postadres Ampt Epe: Postbus 114, 8170 AC Vaassen

Bestuur:

Voorzitter:	E. de Jonge, tel. (0578) 66 22 08 voorzitter@ampt-epe.nl
Secretaris:	H. Stakenburg, tel. (0578) 64 19 12; secretaris@ampt-epe.nl
Penningmeester/ ledenbeheer:	M.L. Endendijk, tel. (0578) 61 30 78 penningmeester@ampt-epe.nl
PR / website	W.J. van 't Einde, tel. (0578) 57 65 51
Leden:	D. Hamer, H. Kloezeman

Lidmaatschap: 15,00 euro per jaar
Giro: 119.40.15 ten name van penningmeester 'Ampt Epe'
I.S.S.N.-nr. 1383-2026

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van 'Ampt Epe'.

Bij de voorplaat: Het Tongerense 'meestershuis' met bewoners. (Foto schilderij: Ben van Dijk, Neede). Zie pag. 23.

Een terug- en een vooruitblik

Van de voorzitter

In het vorige nummer meldde ik u dat we de grens van 400 leden gepasseerd zijn wat al weer oud nieuws is, want we hebben nu meer dan 450 leden. De nieuwkomers heet ik van harte welkom en spreek de hoop uit velen van u te mogen ontmoeten op lezingen en excursies.

Waaraan hebben we deze snelle groei te danken? In de eerste plaats aan de uitstraling van het blad, dat dankzij de redactie er steeds goed verzorgd uitziet. Maar ook de overige bestuursleden dragen hun steentje bij. Ook wat achter de schermen gebeurt, is belangrijk, zoals het werk van onze penningmeester die het in december/januari extra druk heeft en ervoor zorgt dat alles op tijd wordt geregeld. Marinus, bedankt!

De belangstelling voor geschiedenis en cultuurhistorie is groeiende, zeker als het gaat om lokale items. Zo wordt er hard gewerkt aan de financiering van de restauratie van de dorpskerk van Vaassen, maar ook aan de uitbreiding van museum Hagedoorns Plaatse in Zuuk. Ook wordt er druk gediscussieerd over het wel of niet verhogen van de Vaassense molen of het plaatsen van een bouwkolos achter rijksmonument 't Hemeltje in Epe. Behoud van erfgoed plaatst de gemeenschap voor problemen die hopelijk naar ieders tevredenheid worden opgelost.

In december vond u als extra het themanummer over E.M. Post. Dankzij de initiatieven van derden en de inzet van onze redactrice Dianne Hamer werd dit in betrekkelijk korte tijd gerealiseerd. Maar het bestuur is alweer een nieuwe uitdaging aangegaan. In samenwerking met de Rotary in de gemeente en onze archivaris Gerrit Kouwenhoven zal een canon voor de geschiedenis van de vier dorpen worden gepubliceerd. De canon kan - ja zal - sterk afwijken van de landelijke, want deze moet een bijdrage leveren aan de

19 april 2007, *19.45 uur: Ledenjaarvergadering, Zaal Dorpszicht, Dorpsstraat 10, Oene. Aansluitend aan de ledenvergadering om 20.30 uur dialezing.* ***Leden en hun gezinsleden gratis toegang. Niet-leden € 2,50.***

kennis van de belangrijkste lokale historische gebeurtenissen.
In februari hoop ik velen van u te zien op de winterlezing. En mocht u verhinderd zijn, de ledenvergadering is alweer in april, terwijl we in mei opnieuw een excursie hebben georganiseerd. Kansen genoeg om uw bestuur uw mening te laten horen of suggesties te doen. Wij staan open voor uw ideeën.

Evert de Jonge, voorzitter@ampt-epe.nl

N.B.: Dit item in ons blad wordt ongeveer een maand voor het verschijnen geschreven en is daarom nooit geheel actueel!

Mededelingen

Restauratie Dorpskerk Vaassen
Die gaat door! Wilt u meer weten?
Zie: www.geefomdekerk.nl

Canon geschiedenis gemeente Epe
Onlangs verscheen in het nieuws dat er een canon van de geschiedenis van Nederland is gepresenteerd. Het betreft een opsomming van de belangrijkste gebeurtenissen van 3000 voor Chr. tot 1945. In de meeste gevallen is dat gekoppeld aan een belangrijke persoon of ingrijpende gebeurtenis. De lijst riep direct discussie op, maar vindt ook veel navolging. Diverse steden, dorpen en provincies publiceerden hun eigen canon of zijn hard op weg er een te maken. Aangezien de Rotary in de gemeente Epe in verband met haar 60-jarig bestaan in september 2007 graag iets wilde doen voor de gemeenschap, is na rijp beraad met het bestuur besloten een canon voor de vier dorpen te maken. Eind januari heeft u daarover in de pers kunnen lezen; thans wordt er al druk geschreven, zodat we in het najaar het resultaat kunnen verwachten.
In volgende nummers zult u verder worden geïnformeerd over de voortgang hiervan en hoe u een exemplaar ervan kunt bemachtigen. Op onze website (www.ampt-epe.nl) vindt u de onderwerpen die in de canon aan de orde zullen komen.

Mailservice
Wie ook via de mail op de hoogte wil blijven van laatste nieuwtjes, kan dat opgeven via: *wim@vanteinde.nl*

Agenda 2007

20 februari 2007: Winterlezing – Follies in Nederland en in het bijzonder op de Veluwe
Spreker: Wim Meulenkamp. Plaats: Eper Gemeentewoning, Stationsstraat, Epe. Aanvang 20.00 uur.

19 april 2007: Ledenjaarvergadering
Zaal: Dorpszicht, Oene. Aanvang 19.45 uur. De agenda wordt ter plaatse verstrekt. Na de pauze start omstreeks 20.30 uur de heer D. Otten met een dialezing (zie blz. 30).

12 mei 2007: Excursie naar de Cannenburgh
Nadere bijzonderheden over deze excursie vindt u in het volgende nummer van *Ampt Epe* en op onze website.

Winterlezing:
Follies in Nederland
en in het bijzonder op de Veluwe

Follies zijn bouwkundige dwaasheden, in bizarre stijl of met een vreemde functie, ontstaan in Engeland.
De mode voor follies is in de achttiende eeuw, samen met de landschapsstijl in de tuinkunst, naar de rest van Europa overgewaaid. Tegenwoordig zet men echter ook nog bizarre bouwwerken op eigen erf neer.
Aan de hand van talrijke dia's wordt een overzicht gegeven van dit soort gebouwen in Europa, terwijl in de tweede helft van de lezing aspecten van specifiek Nederlandse follies aan bod komen (onder meer neogotiek, kluizenaars en nep-boerenwoningen).
De spreker, Wim Meulenkamp, is auteur en kunsthistoricus, publiceerde onder meer over follies in Groot-Brittannië, Nederland en België. Zijn laatste publicatie is een verhalenbundel getiteld *Letterkundig Leven* (2005). Momenteel schrijft hij een boek over excentriekelingen.

Waar?
In de Eper Gemeentewoning
Wanneer?
20 februari 2007, aanvang 20.00 uur
Leden en hun gezinsleden hebben gratis toegang
Niet-leden € 2,50

Reactie op het Koepad

Jannes Riphagen

Bij het lezen van Ampt Epe 158 kwamen bij mij jeugdherinneringen naar boven. Ik ben geboren op 28 juni 1929 aan het Koepad 31, de laatste boerderij aan de Wetering, genaamd de 'Plisgert' (zie hieronder), afgelopen periode gesloopt.

De schuur was in 1912 gebouwd, en de boerderij in 1918, volgens overlevering gebouwd door Belgische vluchtelingen, in opdracht van Teunis Tiemens (mijn opa).

In mijn jeugd heb ik de zondagsschool bezocht aan het Koepad, in de volksmond het 'Keijzerskerkje' genoemd. Mijn vader is jaren oppasser (koster) van het gebouwtje geweest. 's Zondags moest de kachel worden aangemaakt voor de dienst. Het beste zijn mij de kerstfeesten en het optuigen van de kerstboom bijgebleven.

Vriendelijk groetend,
Jannes Riphagen, Botlek 3, 8032 CB Zwolle

Den Esschert
Opvolgend bezit van drie gegoede families

D. Snieder[1]

1. VAN LENNEP

a. Tot 1625

Ten tijde van het Twaalfjarig Bestand in de Tachtigjarige Oorlog wandelt op 14 juli 1613 Gerard van Lennep ons blikveld binnen. Misschien is het juister om te schrijven dat hij ons blikveld binnenschrijdt. Want op die dag trouwt hij -waarschijnlijk nog geen 30 jaar oud[2]- in de Grote (!) Kerk in Den Haag met Margareta Chijs (soms ook geschreven als Ghijs, en als Schijs).[3] Gegevens over hun burgerlijk huwelijk ontbreken wegens een hiaat in het desbetreffende Haagse register.
Bij de kerkelijke ondertrouw een maand eerder, op 16 juni, werd van Gerard genoteerd dat hij gedeputeerde is ter vergadering der Staten-Generaal.[4] Onder andere diverse door hem aan de Hattemse magistraat geschreven brieven bevestigen dit onweerlegbaar.[5] Hij is dus protestant, man en rijk. Hoe en door wie dit vermogen is opgebouwd, is mij niet bekend.
Bij zijn werkbezoeken aan Den Haag heeft hij mogelijk op enig moment -de waarschijnlijk Zuid-Hollandse- Margareta ontmoet.

Het moet deze zelfde Gerard van Lennep zijn die op 30 augustus 1625 in Hattem overlijdt, op ongeveer 40-jarige leeftijd. Op zijn gedenkwaardige grafsteen in de kerk van Hattem valt o.a. te lezen:
... Gerard (...) Lennep in syn leven raedt ende reeckenmeester des vorstendom Gelre ende graefschap Zutphen, borgemeester tot Hattem ...

Terzijde moet hier vastgesteld worden dat diverse auteurs/publicaties de lezer willen doen geloven dat als voornaam *Gerrit* op de grafsteen staat. Dat is zonder meer onjuist: er staat duidelijk leesbaar *Gerard*. Verder is linksboven in deze zerk het wapen van de Van Lenneps gebeiteld en het woord *Lennep*. Linksonder het wapen van de Van Essens en het woord *Essen*, de familienaam van Gerards moeder. Op de overeenkomstige plek rechtsonder valt nog

slechts *T.....ts* te lezen. Met aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid zijn daar ooit een wapen en de letters (.)*serrae*(..) of (.) *seraer*(..) weggehakt. Ongehakte en omgehakte letters hebben ooit samen het woord Tserraets of t'Seraerts gevormd, de naam van Margareta's (Belgische/Brusselse?) moeder. Met dezelfde waarschijnlijkheid kan daarom aangenomen worden dat rechtsboven het wapen van en de naam *Chijs* zijn vernietigd.[6]

b. Tussen 1625 en 1675

Gerard (= in een enkel document ook wel Gerrit) laat op dat moment een vrouw en een zoon Johan achter. In 1626 wordt deze zoon nog als onmondig genoteerd.[7]
Als juni 1624 *reeckemr. Lennip* voor *3 gulden vandt erff den Essert* wordt aangeslagen, is dat zo goed als zeker bovengenoemde Gerard. Hieronder zullen voor deze stelling meer details worden aangedragen, want de eerlijkheid gebiedt te zeggen dat ook in 1626, 1627, 1628, 1637, 1639 en 1641 *rekenmr. Lennep* nog voor dezelfde schiltschattonge wordt aangeslagen.[8]
Een getuigenis van pachter Arian Cornelis van de Esschert in het conflict over de aanpak van wateroverlast in het Vossenbroek leerde ons al eerder dat deze al in 1633 sprak van zijn *lantvrouwen* bij wie hij zijn pacht wil opzeggen. Zolang de schatting in dezelfde familie geïnd kon blijven worden, werd er blijkbaar weinig noodzaak gevoeld de oorspronkelijke basisgegevens te corrigeren.

Als bovenstaande -en onderstaande- redenering klopt, is Gerard van Lennep daarmee de eerst bekende/gedocumenteerde eigenaar van Den Esschert. Met andere woorden, ieder spoor van een eventuele eerdere eigenaar ontbreekt mij. Zie ook hoofdstukje 4.

Uit de mij beschikbare documenten viel niet op te maken hoe zijn erfenis in detail werd afgehandeld. Over een lange reeks jaren zijn mij namelijk slechts onderstaande brokjes informatie bekend geworden.
Het verpondingskohier Epe van april 1648 omschrijft Den Esschert als:

Huys hoff groot 1 spint geseeys
3 mergen onlants met gagel betrocken
2 mergen hoylants, 2 mergen weylants
te samen verpacht an Lubbert Barts
voor 30 car(olus) gul.
4 mudde roggelants van 4e gerve hier bij belast met 1 schepel

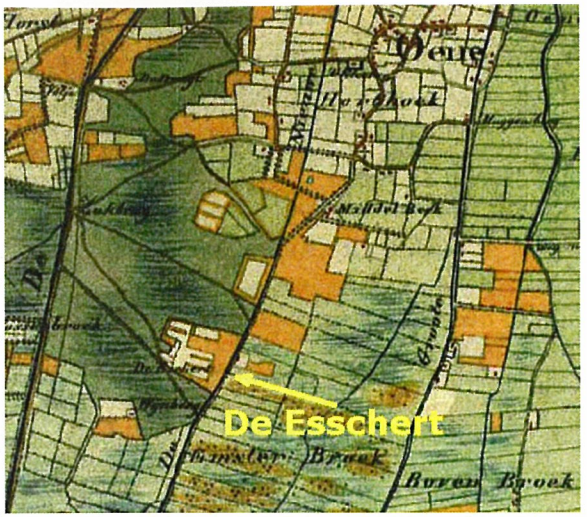

keurrogge
an den dijckgreeff
hierbij holtgewasch.
Toebehorende Jr. van
Lennep.[9]

Dit zou de dan ongeveer 34-jarige zoon Johan kunnen zijn, die later (op 19 oktober 1659) als jonker, *driemaal overluidt*, in Hattem wordt begraven.[10]

Het verpondingsregister van 1660 laat aansluitend weten dat *het erve den Essert toebehoorende is Jr. Lennep cum suis.*[11] Wie dat precies is -of zijn-, blijft dus in het duister.
De registers van 1664 (inv.nr. 59), 1667 (inv.nr. 60) en 1675 (inv.nr. 61) melden zelfs géén eigenaarsnaam. Wél dat de verpondingen betaald zijn: éénmaal, zeker deels, door pachter Cornelis Ariens.
Het verpondingskohier van 1656 maakt het extra gecompliceerd. Er wordt gemeld dat Den Esschert toebehoort aan Joffr. Van Lennep.[12]
Het viel niet te achterhalen of daarmee de weduwe Van Lennep werd bedoeld of een Andrea van Lennep (in 1660 opgevoerd als erfgenaam van Johan van Lennip[13]) of nog iemand anders.

Het lijkt er dus sterk op dat het -in ieder geval voor de buitenwacht- jarenlang onduidelijk is geweest wie de juridische eigendom van Den Esschert in handen had, respectievelijk dat er langdurig geen sprake is geweest van een verdeling van de nalatenschap van Gerard. Dat wordt hieronder verder bevestigd.

Uiteindelijk overlijdt de weduwe Van Lennep 50 jaar na haar man en 16 jaar na haar zoon. Ze wordt op 11 januari 1675 in Hattem begraven. Ze heeft eerder, op 1 mei 1671, voor het gerecht te Hattem een testamentaire verklaring afgelegd.[14]
Op omstreeks 80-jarige leeftijd maakt deze krasse dame nog de tocht van Hattem naar Dordrecht en terug, om op 30 juni 1673 in Dordrecht voor notaris Meynart die testamentaire verklaring aan te vullen.[15] Het gaat dan met name om een paar stukken land op

Voorne-Putten, die ze vermaakt aan de kleindochters Margriet (of Margareta) en Anna Sophia van der Capellen, van haar **halfzuster** Anna Uyteneng, die zelf trouwde met jonker Frederik van Zuylen van Nievelt. Dochter Emilia (soms Amilia) van Anna en Frederik huwde Alexander van der Capellen.

2. VAN DER CAPELLEN

De hierboven genoemde Margriet en Anna Sophia zijn, samen met hun broers Gerlach en Frederik van der Capellen en een mij onbekende Nicolaas van Lier, de vijf erfgenamen van hun ouders Alexander en Emilia van der Capellen, **én** (!) -verrassenderwijs- van hun oom Gerard en tante (=moeije) Margareta van Lennep.[16]
Met andere woorden, in de Van Lennep-familie waren, om wat voor reden dan ook, blijkbaar geen erfgenamen te ontwaren geweest.

Genoemde Frederik had al sinds 1668 zijn tante bijgestaan met het bewind over haar bezittingen. Zo komt er in het desbetreffende dossier een kattebelletje voor waaruit blijkt dat ene Jan Wiiers op pad is gestuurd *nae den Esser ende nae Veesen* (=mogelijk 't Lennepsgoed) om te *gaen maenen.*[17]

Op de laatste bladzijde van de akte van boedelscheiding van 19-02-1677 van genoemde vijf erfgenamen werd vastgelegd dat:
(....) *boven* deze *verdeilde ende toegevallene goederen, nog in de boedel blijft een half goet den Essert genaamd, in den kerspele van Eepe in Veluwen gelegen, meest bestaande uit houtgewas, dat alle jaren voor een gedeelte verkogt word, ende met koorn en weijde pagten.*[18]

Door mij kon niet achterhaald worden, wanneer respectievelijk over welke periode in wiens of wier handen de andere helft van Den Esschert zich heeft bevonden.

Wel blijkt 40 jaar later, in 1716, uit de akte van magescheid betreffende de nalatenschap van juist genoemde Frederik van der Capellen en zijn vrouw Judith Ermgard van der Schueren, zonneklaar dat bij die gelegenheid onder andere de **gehele** Esschert aan *onsen derden broeder Frederik Benjamin van der Capellen toevalt.*[19] Aangenomen mag dus worden dat de hele Esschert tot de nalatenschap van Frederik heeft behoord. Zoals gezegd, is mij onbekend gebleven wanneer precies en via welke weg/wegen hij daarin is terechtgekomen.

Er valt dus niet aan de conclusie te ontkomen dat er over dik vijftig jaar inderdaad vele details ontbreken over de precieze gang van zaken in de aanloop naar de overgang van Den Esschert van het Van Lennep-geslacht naar de familie Van der Capellen. Zeker is dat Den Esschert opnieuw in handen kwam van een gegoede familie, met van oudsher een belangrijke 'uitvalsbasis' rond Eefde, Gorssel en Warnsveld.

3. VAN HAERSOLTE

Op 14 augustus 1727 wordt vervolgens de verkoop door genoemde Frederik Benjamin aan Willem van Haersolte, Heer van Yrst, en zijn vrouwe Johanna Elisabeth van Li(j)nden geregistreerd:
van een seecker erff en goed, genoemt den hogen en lagen Esscher (...) bestaande onder anderen in (...) ses mergen sayland, tien ackermaals bossen, een heister camp (...) bij den tegenwoordige bouwman Gerrit Jansen Grave in pagt gebruykt (...) sijnde vrij erff en allodiaal goed (.....) alleen beswaart met den thiend, een jaarlijxe thins (....) en een schepel keurrog (....) sulx voor een somma van vijff duysent drie hondert gulden.[20]

Behalve eigenaar van onder andere Den Esschert is Van Haersolte ook bijvoorbeeld ambtsjonker van Epe. Ook hij zal veel onderweg zijn geweest. Op een brief uit 1758 van ene Gerrit de Haas uit Epe met de mededeling dat *deze een huurman voor 't erve den Esschert weet, so Peter Jansen daar af mogt trekken,* antwoordt Van Haersolte daarom dat hij niet weet:
of Peter Jansen blijft of vertrekken sal op Petri (= 22 februari) *1759, maar op Yrst komende sal ik daar over met mijn moeder spreken, en mij daar over informeren.*[21]
En in 1772 worden op kosten van het Ampt drie nieuwe bruggen over de Nieuwe Wetering aangelegd ten behoeve van *het gemak en nut voor de gemeene passage.*[22] Wellicht is het helemaal niet toevallig dat één daarvan vlak achter Den Esschert kwam te liggen. Op die manier werd immers het Esscherts slop ontsloten.

Op 30 juni 1797 tenslotte tekenen en zegelen op huize Yrst de heer Volkert Rudolph Bentinck en vrouwe Henriëtta G.Th.W. van Haersolte, echtelieden, *de vrouwe geadsisteert met haar zo even genoemde echtgenoot als haar wettige momber,* een akte van verkoop van het erf en goed Den Esschert voor de somma van vierduizend vijfhonderd gulden.[23]
Zij cederen, transporteren, en bekenden in vollen en vrijen eijgen-

dom het gemelte erve op te dragen en over te geven aan koper Lulof Roelofs Riphagen en Reyntje Lucas ehelieden, geweezen pachter en meijer van dit erve.
Uit andere bron is bekend dat Lulof zeker al in 1781 pachter op Den Esschert was. In dat jaar werd hij namelijk, ten behoeve van het opleggen van heerdstedengeld, op Den Esschert voor twee haarden genoteerd.[24]

4. AFSLUITING

Daarmee zijn we op bekend terrein beland, want genoemde Lulof Roelofs troffen we in een eerder artikel aan in een document uit 1809. Thans valt met zekerheid vast te stellen dat die Lulof en Reintje op Den Esschert de eersten waren in een lange reeks eigenaren die op het bedrijf zelf een boerenbestaan opbouwden. Met hen breekt op Den Esschert dus een volgende fase aan.[25] De banden met Hattemse families verdwijnen. Afgezien van een enkele uitzondering wordt vanaf dan Den Esschert niet meer verpacht.

Van de puzzel van deze fase van 1624 -of eerder- tot 1797 resteerde slechts een beperkt aantal, deels beschadigde stukjes.
In deze fase behoorde Den Esschert achtereenvolgens tot de bezittingen van leden van de familie Van Lennep, Van der Capellen en Van Haersolte, en wel gedurende respectievelijk minstens 50 jaar, omstreeks 50 jaar en 70 jaar.
Laten we de overgang van Den Esschert binnen de drie families van de ene naar een volgende generatie buiten beschouwing, dan zijn er in die 170 jaar dus drie overgangen vastgesteld: van de Van Lenneps naar de Van der Capellens naar de Van Haersoltes naar Lulof Riphagen.

Bij de ontrafeling van deze drie overgangen was het lot mij in minstens drie opzichten goedgezind:

1. Er was sprake van slechts drie overgangen van eigendom van Den Esschert. Als er vijf of acht of tien overgangen in diezelfde periode waren geweest, was de ontrafeling daarvan navenant moeizamer geweest.
2. In het voorliggende artikel is **geen** poging gedaan de bezittingen, goederen of vermogens van de drie families in kaart te brengen. De term 'gegoed' is gebruikt als een afgeleide: vermogende personen waren vaak belast met een veelheid van publieke taken en betrokken bij diverse formele transacties. Zoals uit het voorliggende artikel blijkt, is er dan een kans om op allerlei plaatsen in allerhande documenten splintertjes informatie te vinden.
3. De genoemde families hadden zich de gewoonte eigen gemaakt allerlei documenten, akten, krabbels, etc. van generatie op generatie door te geven; ze deden bewust of onbewust aan archiefvorming.

Omgekeerd laten deze drie punten zich dus ook zó lezen dat een vergelijkbare poging tot ontrafeling van de geschiedenis vóór 1832 van een willekeurig ander Epers boerenerf ook heel snel kan vastlopen op een nog groter gebrek aan bruikbare documenten.

Eén ander aspect dringt zich nog als vanzelf op: in de persoon van Gerard van Lennep konden heel snel impulsen uit het Haagse (= van het 'landelijke' niveau), het Arnhemse (= van het 'provinciale' niveau) en het Hattemse (= van het 'gemeentelijke' niveau) bij zijn pachters terechtkomen; in de persoon van Margareta Chijs (agrarische) impulsen vanuit het Zuid-Hollandse zeekleigebied en in de persoon van Frederik van der Capellen (agrarische) impulsen vanuit de Gelderse Achterhoek. Het lijkt me daarom uitgesloten dat Den Esschert in de besproken fase een bekrompen en in zichzelf opgesloten boerenbedrijf kan zijn geweest. Opbrengstcijfers, aanpassingen in het bouwplan, veranderingen in de technische uitrusting of iets dergelijks uit die fase, om deze veronderstelling te onderbouwen, ontbreken mij.

Tijdens bovenstaande zoektocht is via de thynsboeken van Epe ook vastgesteld dat eeuwen eerder de naam *Den Esschert* reeds bekend was. Rond 1448 was het de naam voor een locatie die zich in enig opzicht duidelijk van het omringende heetvelt onderscheidde. In welk kenmerk of opzicht locatie Den Esschert zich toen onderscheidde, blijft helaas volstrekt gissen, want de zinsnede is slechts *heetvelt situ(s) anden Esschert.*[26]
Extra intrigerend is dat daar in de 16e eeuw onder de eerste tijnsplichtigen een Warner van Lennep[27] en een Gerrit van Lennep genoteerd staan.
Iedere poging mijnerzijds om vanuit deze en dergelijke gegevens nadere aanknopingspunten te vinden om meer over het ontstaan of de opkomst van Den Esschert te weten te komen, leed schipbreuk. Suggesties of tips daaromtrent worden dus met open armen ontvangen.

Bronnen:

[1] Adres: Kollenberg 44, 5296 LE Esch, tel. 06-309 520 76

[2] Hoefer, F.A., *Brieven van Gerard van Lennep aan de magistraat van Hattem, Gelre, deel IV, 1901*, Bijdragen en mededelingen, pag. 277-359
[3] Gemeentearchief Den Haag, *Register van akten van ondertrouw van de Grote Kerk, 1598 - 1811*, inv.nr. 29, folios 1-30, fiche 198
[4] Zie voetnoot 3
[5] Zie voetnoot 2. Zie ook *Resolutiën der Staten-Generaal, 1610 - 1670, deel I 1610 - 1612 en deel II 1613*, bewerkt door A.Th. van Deursen, Instituut voor Nederlandse Geschiedenis
[6] Voor een foto van de bovenste helft van de zerk zie pag. 183 van G.Kouwenhoven c.s. (red.), 1997, *In eenen aangenamen oord ... een bundel opstellen bij 750 jaar Hattems stadsrecht*. IJsselacademie. In herdruk. Het is bekend dat in 1795 ook in Hattem wapens van zerken zijn gekapt. De linkerhelft van deze grafsteen moet gespaard zijn gebleven, doordat hij onder een houten vloertje lag (mondelinge mededeling Kouwenhoven)
[7] Jonge, E. de, c.s., 1995, *De herengoederen op de Veluwe. Deel 4, De herengoederen in de gemeente Epe, Apeldoorn, etc.*, nummer 460. Uitgave Vereniging Veluwse Geslachten, Barneveld
[8] Oud Archief Hattem, inv.nr. 730 a t/m g
[9] R.A.G. Archief, inv.nr. 0407, huis De Cannenburg, nr. 34
[10] Oud Archief Hattem, *Kerkrekeningen*, inv.nr. 579
[11] Oud Archief Epe, inv.nr. 59A, blz. 21, 1661
[12] Oud Archief Hattem, inv.nr. 891
[13] Zie voetnoot 7
[14] R.A.G. *Inventaris der archieven van de familie Van der Capellen*, inv.nr. 0467, nr. 87
[15] Stadsarchief Dordrecht, inv.nr. 20, nr. 22
[16] Zie voetnoot 14, nr. 83
[17] Zie voetnoot 14
[18] Zie voetnoot 14
[19] Zie voetnoot 14, nr. 151
[20] R.A.G. *Huisarchief Yrst*, inv.nr. 0445, nr. 126; en ORA Epe, inv.nr. 910, nr. 2
[21] Gemeentearchief Epe, *Correspondentie van ambtsjonker van Haersolthe van Yrst, 1747 - 1786*, inv.nr. 8
[22] Gemeentearchief Epe, *Ambtsresoluties Epe*, inv.nr. 3; en D. Snieder, 'Vossenbroek en Den Esschert. Aanpak van wateroverlast wordt grensconflict', *Ampt Epe*, 157 en 158, resp. juni 2006 en oktober 2006
[23] R.A.G. ORA Veluwe en Veluwezoom, microfiche 919, nr. 2
[24] Gemeentearchief Epe, *Heerdstedentelling*, www.ampt-epe.nl
[25] D. Snieder, 'Den Esschert, een kleine geschiedenis van mens en plek', *Ampt Epe*, 153, september 2005, pag. 17
[26] R.A.G. *Archief Rekenkamer*, 0001, inv.nr. 93, pag. 8
[27] Zie ook: Lennep, F.K. van, *Verzameling van oorkonden betrekking hebbende op het geslacht van Lennep*, 1093 - 1926: deel 1 en 2, 1927, nrs. 771, 772 en 775. O.a. Centraal Bureau voor Genealogie

Met dank aan archivaris G. Kouwenhoven

Bas Gribling

Drs. Dianne Hamer

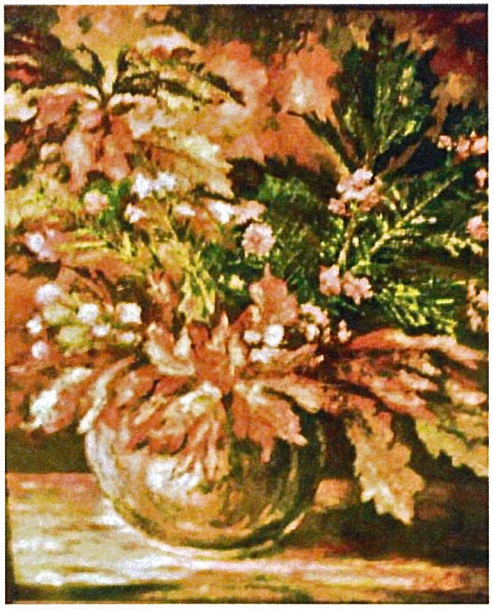

In de kelder van het gemeentehuis in Epe bevinden zich vele schilderijen, waarvan er enkele van de hand van de kunstenaar Bas Gribling zijn, aangekocht door de gemeente in de jaren '50 van de vorige eeuw. Jammer genoeg worden deze schilderijen, die zeker de moeite waard zijn, tegenwoordig niet meer geëxposeerd in het gemeentehuis.
De laatste keer dat zijn werk te zien was, was in 2003 bij de tentoonstelling *Rond '70* in expositieruimte De Ring in het gemeentehuis van Epe, waarbij diverse kunststromingen uit de periode na de Tweede Wereldoorlog tot en met de jaren '70 aan bod zijn gekomen. Wel wekt het de nieuwsgierigheid op: wie was Bas Gribling?
Er is niet veel over hem bekend, behalve een biografie bij de tentoonstelling *Kunstenaarsvolk na 1945 te Epe* in De Ring in 1991, een krantenartikel uit hetzelfde jaar en wat biografische gegevens uit diverse lexicons.

De beeldhouwer en schilder Bas Gribling werd op 18 juli 1909 geboren in Oudenbosch, een dorp in het westen van Noord-Brabant. Hij had in zijn jeugd al grote belangstelling voor beeldende kunst, maar door omstandigheden kwam hij daar niet aan toe.
Pas na de Tweede Wereldoorlog werd hij actief op dit gebied. Hij volgde een opleiding tot beeldhouwer aan de Koninklijke Haagse

Academie voor Beeldende Kunsten. Daarna nam hij beeldhouwlessen aan de Vrije Academie, ook in Den Haag. In 1950 is hij in Epe komen wonen, waar hij is gebleven tot zijn dood in 1993.

Na het voltooien van zijn opleiding werkte hij als beeldhouwer in opdracht. Toch was dit niet van lange duur, omdat hem het hakken in steen niet bevredigde. Hij gaf de voorkeur aan het werken met kleuren en zachte materialen en stapte daarom in 1952 over naar de schilderkunst. Hierin heeft hij zichzelf ontwikkeld en als echte autodidact zocht hij naar een eigen identiteit:
"Ik ben eigenlijk een beetje begonnen met beeldhouwen. Maar ik zag liever kleuren. Ik ben laat begonnen, pas in 1952, '53. Bij mijn tweede vrouw. Ach, ik ben altijd op mezelf geweest. Maar toen ik met mijn vrouw in Tongeren kwam, voelde ik me echt vrij. We hadden geen geld nodig om te eten. Er was in de bossen genoeg. Vrijheid, dat was het belangrijkste. Het was een fijne, gezellige tijd. Met Piet Jabaay bijvoorbeeld en Nico Verhoeven. Echt een gevoelsmens. Hij heeft me heel veel gestimuleerd. Af en toe hielden we een party. Met veel gasten. Je probeerde dan wat te verkopen. Soms was het helemaal niks. Het statiegeld moest het goedmaken."

Zijn liefde voor het Veluwse land was groot, maar *"op een gegeven moment voelden we* (d.w.z. Gribling en zijn vrouw) *ons toch eenzaam en hadden we behoefte aan mensen. Wij naar Rotterdam, dat hadden we nooit moeten doen. Om half één kwamen we aan en om twee uur waren we alweer op de terugweg."*

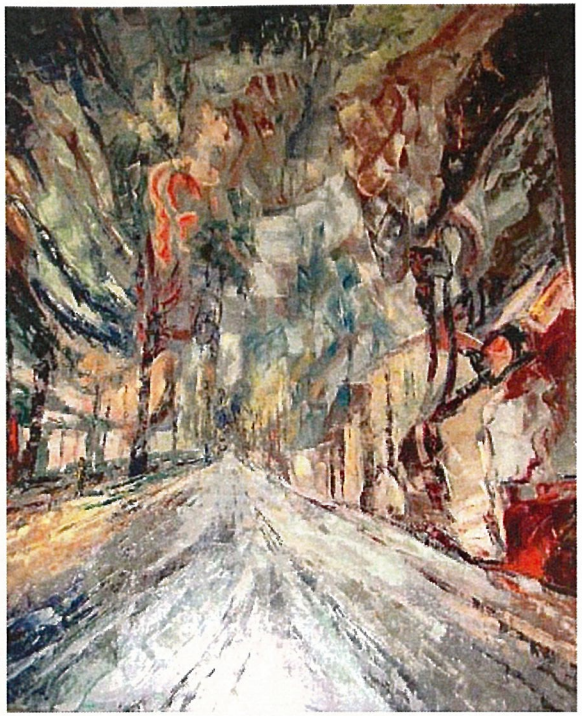

Hij heeft van deze 'vlucht' een schilderij gemaakt: blokkendozen met hier en daar een boompje:
"Zo heb ik Rotterdam gezien; later hebben recensenten gezegd dat ik Picasso probeerde na te doen en dat me dat niet gelukt was. Maar dat wilde ik helemaal niet; ik heb eigenlijk heel weinig werk van anderen gezien."

De stijl waarin hij werkte kan als expressionistisch, individueel en figuratief worden omschreven.
Bij het expressionisme, dat is ontstaan aan het begin van de 20e eeuw in Duitsland, wordt bijvoorbeeld bij het gebruik van kleuren vaak afgeweken van de werkelijkheid. De kleuren worden gebruikt om gevoelens te accentueren. Om de kracht van de expressie te versterken, worden ook voorbeelden uit de natuur vervormd en soms wordt het perspectief opzettelijk niet meer juist toegepast.
De basiskenmerken van het expressionisme zijn: felle kleuren, grillige beelden, slordig geschilderd, plat vlak, geen perspectief en er wordt meer geschilderd vanuit het gevoel (het kind) dan vanuit de ratio (de volwassene). Sommige kunstenaars, die in deze stijl werkten, wilden dan ook geen opleiding aan een kunstacademie volgen.
In 1948 verenigde een aantal expressionistische schilders zich in de Cobragroep (Karel Appel, Constant Nieuwenhuis, Corneille) en deze stroming heeft veel invloed gehad op de opleving van de moderne kunst in Nederland. De schilderijen van Bas Gribling laten deze expressionistische tendensen duidelijk zien.

Zelf wenste hij zich niet geplaatst te zien in een hokje, hij zag zichzelf als een dolende in de immense wereld van de schilderkunst en hij was zelden tevreden over zijn eigen werk. Hij bleef zoeken naar een eigen vormgeving en een eigen identiteit:
"Het is allemaal anders [zijn schilderijen], *ik heb zoveel periodes gehad. Ik ben altijd een zoekende geweest en ik zoek nog."*
Hij twijfelde voortdurend:
"Als ik het af heb, denk ik: 'Ja, dat heb ik bedoeld.' Maar na een maand denk ik alweer: 'Nee, dat is het ook niet.' Ik ben nooit helemaal tevreden."

De onderwerpen van Griblings schilderijen waren voornamelijk landschappen, figuurvoorstellingen en portretten. Vooral talloze portretten heeft hij geschilderd:
"Ik ben steeds meer overgestapt op portretten. Ik wil het diepere van de mens pakken. Ik moest vaak portretten maken van mensen die overleden waren. Dan wilde ik alles van die mensen weten. Pas na een maand wist ik dan hoe die mens was. En dan wordt het soms een echte gelijkenis." (...)
"Ik heb een keer een portret gemaakt voor Pia Beck, maar zij vond dat ze daarop te dik was. Maar ik heb haar afgebeeld zoals ze was. Ze heeft het toen niet gekocht.

Een andere keer heb ik iets gemaakt voor een vrouw, die het achteraf verschrikkelijk vond. Haar kinderen vonden het wel prachtig. Een paar weken later zocht ze me op. Ik herkende haar niet meer, de haren anders. Of ik het portret niet wilde veranderen. Maar dat heb ik niet gedaan."

Op de afbeelding op de vorige bladzijde is een olieverfschilderij te zien dat Gribling beschouwde als een protestschilderij:
"Ik zat in een soort ballotagecommissie. Maar daar moest ik van de gemeente Epe ineens uit. Ik denk, omdat ik katholiek was."
Op dit grote doek (105 x 150 cm) wordt, met in het midden het hert als symbool, het twijfelachtige cultuurbeleid van de gemeente Epe verbeeld.

In 1954 heeft Bas Gribling voor de eerste keer deelgenomen aan een expositie: een groepstentoonstelling in Huize Kolthoven te Epe. Twee jaar later kon hij voor het eerst buiten Epe exposeren en wel in het (voormalige) Corpsgebouw in Nijmegen. Kunstcritici omschrijven zijn werk als *"aandachtig observerend in zijn portretten"*, *"met een tendens naar het karikaturale"* en ook *"onder invloed van Cézanne en Van Gogh"*.
Ondanks het feit dat hij aanvankelijk regelmatig exposeerde, is hij daar na verloop van tijd mee opgehouden, ook ingegeven door minder goede ervaringen:
"'k heb in het begin wel geëxposeerd. Ik heb er later geen behoefte meer aan gehad. Ik heb een tijdje alleen maar goede recensies gehad. Maar de waarheid vertellen ze niet. Ze vragen ook altijd naar het waarom. Nou, dat zijn mijn zaken. Dat gaat niemand wat aan."

Literatuur:
Expositie van schilderijen, etsen en tekeningen in bezit van de gemeente Epe en in 1994 gerenoveerd c.q. gerestaureerd, Gemeentearchief Epe, nr. 1680
'Het kleurrijke leven van kunstschilder Bas Gribling', krantenartikel 1991
Katalogus *Kunstenaarsvolk na 1945 te Epe*, Expositie De Ring, 3 t/m 29 augustus 1991
'Kunststromingen op expositie in de Ring', *Apeldoornse Courant,* 22-07-2003, 2 artikelen
Rijksbureau Kunsthistorische Documentatie, 's-Gravenhage
Pieter A. Scheen, *Lexicon Nederlandse Beeldende Kunstenaars 1750-1950,* 's-Gravenhage, 1960.

Nieuwe leden Ampt Epe - Hartelijk welkom!

J. Achterbergh, Vaassen; W. Agterhuis, Vaassen; A. van Amersfoort, Vaassen; B.B. van Amersfoort, Apeldoorn; W.K. Anema, Emst; D. Balkema, Epe; H. Beekhuis, Emst; B. Berkhoff, Epe; Mw. A. Boltjes, Vaassen; Leo Bomhof, Zeijen; B. Bosch, Epe; J. Bosch, Vaassen; H. Bouwmeester, Vaassen; Fam. G. Brummel, Emst; J. Brummel, Epe; Mw. W. Buitenhuis (400e lid), Tilburg; Fam. Van Eek, Vaassen; Mw. S. van Eek, Apeldoorn; A.R.M. Endendijk, Epe; H.J. Engelsman, Epe; G. v.d. Esschert, Epe; Mw. v.d. Esschert-van Essen, Epe; Mw. J. van Essen, Vaassen; Johnny Gerard, Epe; A. Gerritsen, Epe; J.H. Gorkink, Epe; J.M. Holman, Vaassen; H.J.T. Holtkamp, Swifterband; Fam. Jacobs, Vaassen; H. Kanis, Epe; H.A. Kers, Vaassen; H.J. Keurhorst, Vaassen; J. Kip, Epe; A.J.M. Kok, Epe; Marian Koolhaas, Epe; D. van Laar, Emst; J. van Laar, Vaassen; N.A.J. Lagerweij, Epe; S. Leijsen, Epe; D.J. Leurink, Epe; Fam. R. Logtenberg, Apeldoorn; Mw. Z. Logtenberg-Groothedde, Epe; K.A. Murk, Epe; E. Nijhof, Vaassen; M. van Norel, Asten-Lommel; Albert Oortgiesen, Epe; Mw. J. Pannekoek-Berends, Epe; P. Pelamonia, Vaassen; Drs. A. Plaisier (450e lid), Oene; Mw. A. v.d. Pluijm-Zijlstra, Apeldoorn; Ir. H.A.J. Rijnja, Voorschoten; S. Ritsma, Wenum-Wiesel; D.H. Roelofsen, Vaassen; Mr. G.A.P. v.d. Roest, Epe; M. Scholten, Vaassen; Fam. P. Schotkamp, Deventer; Fam. A. Schumacher, Vaassen; D.G. Smit, Vaassen; Mw. J. Schuring, Vaassen; H.J. Smit, Garderen; Mr. Th.D.F. Somsen, Vaassen; D. Spaan, 't Harde; B. Terwel, Vaassen; W. Tiemens jr., Emst; E. Topfer, Vaassen; Fam. H. Velthoen, Epe; W. van Wieringen, Epe; Wim de Wilde, Epe; F. Wolters, Leeuwarden; Fam. M. v.d. Ziel, Emst; W.A. Zweekhorst, Vaassen.

Het Tongerense Volkslied

Wim van 't Einde

Toen enkele nummers geleden het Tongerens Volkslied in *Ampt Epe* stond, was mijn eerste vraag: "Dat is mooi, zo'n lied, maar hoe is nu de melodie?" En dat was nu juist het probleem. Binnen de redactie kende niemand die melodie meer. Daarom is er toen direct een oproep bij geplaatst. We hoopten dat er mensen waren die het lied nog kenden.

Op die oproep hebben verschillende mensen gereageerd en dat leverde even zovele versies van de melodie van het lied op. Nu waren gelukkig de onderlinge verschillen niet zo heel erg groot, dus hebben we de melodie aardig kunnen reconstrueren.
Op basis van de gezongen melodieën heb ik vervolgens het notenbeeld van de melodielijn gereconstrueerd en die staat hierbij weergegeven. Daarna heb ik het stuk geharmoniseerd (voorzien van akkoorden), waardoor ook een begeleiding bij de melodie beschikbaar is (zie volgende bladzijde).

Of het lied ooit eerder op muziek is gezet, is niet bekend. Het is zeer goed mogelijk dat het nooit op deze manier aan het papier is toevertrouwd. Toen meester Wesseldijk op basis van de tekst er een melodie bij maakte, leerde hij dit de kinderen op school aan. Daarvoor is in principe geen bladmuziek nodig! Nadeel is echter wel dat een dergelijk lied dan alleen aan de geheugens van de mensen die het kennen, is toevertrouwd en het daarmee ook even gemakkelijk verloren kan gaan.

Nu is er in ieder geval weer een melodie en bladmuziek daarvan beschikbaar. Wellicht krijgt het lied daardoor weer een nieuwe impuls en zal het weer worden gezongen. Een mooie manier om historie in leven te houden. Voor wie geen noten kan lezen, is de gezongen versie van Janna van Ark (toen nog met twee coupletten) op de internetsite van Ampt Epe (www.ampt-epe.nl) geplaatst.

Op 11 november 2006, bij de presentatie van het boek *Het Ruwe Veen* van Lijda van den Bremen, is het lied opnieuw gezongen. De kleine honderd aanwezigen zongen het uit volle borst mee op de

plek waar het lied meer dan een eeuw geleden werd aangeleerd door de kinderen van de Tongerense school. Een mooi en ontroerend moment.

P.S. (Lijda): De laatste twee regels van de coupletten dienen tweemaal gezongen te worden, zo is ons verteld door enkele aanwezigen in Tongeren. Op mijn verzoek is geen ruchtbaarheid gegeven aan het feit dat de melodie boven water was, in verband met het 'verrassingseffect' die bewuste dag. Nu kan een ieder dit lied uit volle borst zingen, gelijk de oorspronkelijke bedoeling was.

Tongerens Volkslied

Marstempo — Harmonisatie: Wim van 't Einde

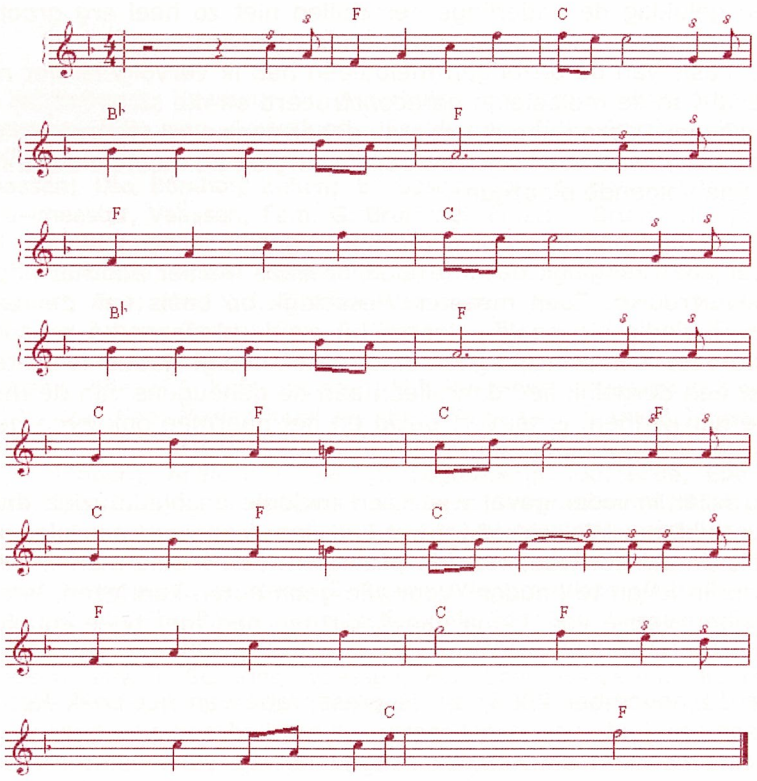

Wie een fiksse boer wil wezen,
Moet van jongs af reeds aan 't werk,
Moet geen hitte of koude vreezen,
Maakt in weer en wind zich sterk.
Ploegen, eggen poten zaaien
Graven spitten snoeien maaien
En wat een landman meer begeert,
Dient van jongs af aan geleerd.

Tevens dient hij op te merken,
'd Eigenschappen der natuur.
Wat de natheid uit kan werken,
En het schroeiend zonnevuur,
Lage landen, dorre heiden,
Hooge gronden, natte weiden.
Harde klei en 't mulle zand.
Moet hij kennen met verstand.

Maar en boven alle dingen,
Moet hij kennen God den Heer,
Want de beste zegeningen,
Dalen slechts van boven neer.
Alle schatten dezer aarde
Hebben zonder God geen waarde,
Zoo de Heer geen zegen biedt
Baten kunst en kennis niet.

Ampt Epe verwelkomt 450e lid

Wim van 't Einde

Met een stevige handdruk verwelkomt Evert de Jonge het 450e lid

Ampt Epe is het laatste jaar hard gegroeid. Noteerde de vereniging in oktober 2006 haar 400e lid, onlangs meldde het 450e lid zich.

Als 450e lid meldde zich de heer Plaisier uit Oene. Hij is niet onbekend met de historie in de gemeente, want hij is zelf actief voor de bezienswaardige museumboerderij Hagedoorns Plaatse.
Als 450e lid kreeg de heer Plaisier uit handen van Evert de Jonge, voorzitter van onze vereniging, een geschenkabonnement voor 2007 overhandigd.

Inmiddels blijven de leden zich aanmelden en gaat de vereniging op weg naar een ledenaantal van 500 leden. De toekomst zal ons leren wanneer dit lid zich aanmeldt.

19 april 2007, 19.45 uur: Ledenjaarvergadering, Zaal Dorpszicht, Dorpsstraat 10, Oene. Aansluitend aan de ledenvergadering om 20.30 uur een dialezing. Leden en hun gezinsleden hebben gratis toegang. Niet-leden betalen 2,50 euro.

Een schilderij komt thuis

Lijda van den Bremen-Jonker

Om het bovenstaande wezenlijk te verstaan, is het haast onvermijdelijk om terug te stappen in de tijd. En wel naar 1867. In dat jaar namelijk werd op initiatief van Charles le Chevalier de eerste steen gelegd voor een school op het landgoed Tongeren *met onder hetzelfde stroodak de onderwijzerswoning.*
Het begin van een kleine geschiedenis, die vanzelf verder rolt naar die zomerdag van 1868, toen een jonge man, vanuit het Gelderse Laren naar hier gekomen, niet alleen de schooldeuren, maar ook zijn hart wijd openzette om *'zijn kinderen op Tongeren en heel die wijde buurt daaromheen'* op hun – neem ik aan – klossende klompjes binnen te laten. Naast deze jonge man was er nog een jonge vrouw. Aan het einde van datzelfde jaar werd er getrouwd en Tongeren had zijn Meester en Vrouw Wesseldijk.

Op 29 november 1869 werd in de meesterswoning een meiske geboren: een kleine Derkje deed daarmee haar intrede in een buurschap die ze zich immer zou blijven herinneren als *'een Paradijs'*. Ja, er heerste geluk onder het strodak.

Derkje Wesseldijk kwam - toen ze er de jaren voor had - als kindermeisje in het huis van Professor en Mevrouw Van der Vlugt te Leiden. Op haar 18e deed ze belijdenis in de mooie oude kerk van Epe bij Ds. J.A. Prins. Het was 30 maart 1888. Ter gelegenheid van deze gebeurtenis kreeg ze van de familie Van der Vlugt een aquarel ten geschenke, voorstellende dat haar zo dierbare thuis op Tongeren met daarvoor het kleine gezin waarin ze groot geworden was. Heel haar verdere leven heeft deze aquarel boven haar bed gehangen.

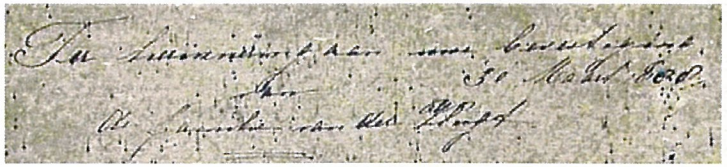

Opdracht op de achterkant van het bewuste schilderij

In 2006, op de 11e november, waren – naast meerdere genodigden, onder wie kindskinderen en verwanten van de vroegere bewoners van Tongeren – haar kleinkinderen dan voor het eerst op de plek waar hun opoe Derkje in 1869 geboren werd en waar mijn opoe, de toen bijna 5-jarige Lijda Brummel, zich verloor in een vriendschap met het fijne meiske in de wieg. De oude meesterswoning had weliswaar inmiddels al lang geleden plaatsgemaakt voor de huidige gymnastiekzaal, maar toch...
Nu werd op deze plek weer een boreling getoond, met als doopnaam *Het Ruwe Veen.* Een wonderlijke naam voor de niet-ingewijden onder ons, maar zulks kan veranderen en tussen de regels van deze geschiedenis ligt tenslotte een heel leven. Bovendien was zonder de buurkinderen van toen mijn boek *Het Ruwe Veen* nooit in deze vorm tot stand gekomen. Het is, zoals Derkjes kleinzoon Johan Onstenk het zo treffend zei, *een opoe-relatie*.

Dat mijn Gerrit en ik op diezelfde 11e november op onze beurt uit handen van deze kleinzoon *'een groot goed'* zouden krijgen, konden we niet vermoeden. Bij het wegvallen van het laatste stuk papier sloeg mijn hart een keer over. In onze handen lag de aquarel die een jonge Derkje eens kreeg bij haar belijdenis. Een schilderij kwam thuis naar de oude plek. Een plek, waar door de ruimte nog een verre melodie leek te zweven:

'want net als vroeger ging de deur weer open
en ik ruik een geur zoals voorheen.
En voor m'n geest zie ik een bord,
een kachel die wordt opgepord, met daaromheen
de klompen die te drogen staan
totdat we door de regen gaan naar moeder thuis.
Heel even mag het er weer zijn...
de school, de boom, het oude plein...
het meestershuis.'

We zullen er goed op passen.

Kerkgeschiedenis Oene, 1167-2000 (2)
De kunstgeschiedenis in de kerk

J. de Graaf

In de periode 1959 – 1962 werd het oude gedeelte van het kerkgebouw gerestaureerd. Tijdens die restauratie werden muur- en gewelfschilderingen, die onder een kalklaag verborgen waren, weer tevoorschijn gehaald en geconserveerd. Maar wat de betekenis van deze voorstellingen was, bleef een vraag. In 1990 diende zich de Stichting Kerkelijk Kunstbezit in Nederland aan. Onder leiding van een kunsthistoricus werden alle afbeeldingen zorgvuldig bekeken en geïnventariseerd. Door dit professionele rapport is er van de afgebeelde figuren meer bekend. Ook zijn door onderzoekers oude bronnen en literatuur geraadpleegd. Dit leverde de volgende resultaten op.

Als men van onder de toren door de linkerdeur het kerkgebouw binnengaat, ziet men op de eerste pilaar rechts een afbeelding van een persoon. Het gaat hier om **Jacobus Maior**, een van de zonen van Zebedeüs. Zijn moeder was waarschijnlijk Salomé. Hij behoorde tot de eerst geroepen discipelen. Met zijn broer Johannes behoorde hij tot de intiemste discipelen van Jezus die hem en zijn broer de bijnaam Boanerges

De Heilige Barbara

gaf: 'zonen des donders' (Marcus 3: 17). Jacobus Maior was gedurende de Middeleeuwen een van meest vereerde heiligen.
De muurschildering op de achterkant van de volgende pilaar stelt de Heilige **Barbara** voor. Gekleed in tunica (opperkleed) en blauwgroene schoudermantel, lezend in een boek. De heilige Barbara werd in de Middeleeuwen vereerd als beschermster tegen brand en blikseminslag. Zij was tevens patrones van gevaarlijke beroepen, in het bijzonder artilleristen en mijnwerkers. In de iconografie wordt zij voorgesteld als een jonge vrouw met een nimbus (stralenkrans) en boven haar hoofd een baldakijn. Op de achtergrond is een toren te zien. Zij was verdedigster van de drie-eenheidsleer.

Aan de binnenkant van de pilaar is een nauwelijks herkenbare gestalte. Het gaat hier mogelijk om een vrouwelijke heilige.

De Heilige Gertrudis

Op de pilaar aan de zuidzijde van het middenschip vinden we een afbeelding van een vrouwelijke heilige, namelijk **Gertrudis van Nijvel**. Zij was het tweede kind in het gezin van de hertog Pepijn van Landen (provincie Luik) en zijn vrouw Ltta of Lduberga van Aquitanië. Gertrudis is in 626 geboren. Na het overlijden van haar vader Pepijn in 640 besloot moeder Ltta haar huis in Nijvel om te bouwen tot vrouwenklooster, waarin zij zelf als religieuze intrad. Gertrudis werd na verloop van enkele jaren in het klooster van haar moeder opgenomen. Op 21-jarige leeftijd werd deze Gertrudis tot abdis van het klooster gewijd.
Zij werd een van de meest populaire heiligen uit de Middeleeuwen. Haar hulp werd vaak ingeroepen tegen koorts, geestes- en reisgevaren als ook tegen ratten- en muizenplagen. Op de afbeelding staat zij met een boek in de hand. Door haar strenge leefwijze en veelvuldig vasten heeft zij te veel van haar lichaam geëist. Op 33-jarige leeftijd is ze al overleden.

Aan de binnenkant van de voorste pilaren staat een **gelijkarmig kruis** binnen een cirkel. Dit zijn zogenaamde wijdingskruisen, die aangebracht zijn in 1238, toen de kerk tot zelfstandige parochie-

kerk werd verheven. De symboliek hierachter is dat in het christendom de wijding fundamenteel bedoeld is als voortzetting van Christus' werk op aarde. In de tweede plaats wordt de wijding verstaan als een effect van zegenrijke hemelse werking. Met de versieringen langs de ribben en gordelbogen in het middenschip is dit alles een fleurig geheel. Voor gelijke versieringen van gewelven wordt in het rapport verwezen naar de Nederlands Hervormde Kerk te Bathmen en de Bergkerk te Deventer.

Wijdingskruis St. Godefridus, bisschop van Utrecht

Kunst rond de preekstoel

In de Oener kerk zijn ook beschilderingen en versieringen achter en rond de preekstoel te zien. De afbeelding op de binnenkant van de pilaar achter de kerkvoogdijbank laat ons **Anna-te-Drieën** zien.
De oorsprong van deze afbeelding staat beschreven in het apocriefe Jakobus-evangelie, waarin de Marialegende opgenomen is. Dit boek is ontstaan in de tweede of derde eeuw na Christus en heet geschreven te zijn naar een oorspronkelijke tekst van Jakobus, de broer van Jezus. Volgens de legende heet de vader van Maria Joakim en haar moeder Anna.
Anna wordt in de Oosterse kerk sinds de zesde eeuw en in de Westerse kerk sinds de achtste eeuw als heilige vereerd. St Anna is patrones van mijnwerkers, schrijnwerkers, houtdraaiers, kleermakers en borduursters.
In de 14e eeuw nam de leer der onbevlekte ontvangenis van Maria vastere vormen aan, waardoor er voorstellingen ontstonden van Anna, Maria en Jezus samen. Het doel van deze afbeeldingen was de uitbeelding van voornoemd leerstuk en de maagdelijkheid van Maria. In de volksdevotie werd St Anna al

Maria

St Jacobus

spoedig voorwerp van verering in deze beelden.
De afbeelding in de Oener kerk is zeer vaag, doordat de pilaar ooit is afgebroken en is vervangen door twee ijzeren kolommen, die het bovenstuk ondersteunden. In 1960, tijdens de restauratie, werd deze pilaar in oorspronkelijke staat hersteld. Hierdoor is alleen het bovenste deel van de afbeelding zichtbaar.

Aan de bovenzijde voor de preekstoel is de **Christophorus** afgebeeld. Christophorus betekent Christusdrager. Deze Christoffel was een populaire heilige van onbekende herkomst. In het Donaugebied ontstond over hem een legende, dat hij een reus was die alleen de machtigste wilde dienen. Nadat hij eerst de koning had gediend, die bang was voor de duivel, trad hij bij de duivel in dienst. Deze was op zijn beurt weer bang voor Christus. Op zoek naar Christus ontmoette hij een kluizenaar die hem aanraadde pelgrims over de rivier te dragen. Tijdens een overtocht droeg hij een kind op zijn schouder, dat zo zwaar werd dat hij er bijna onder bezweek. Het kind openbaarde zich als het Christuskind en doopte Christoffel in de rivier, aldus de legende. Christoffel werd een van de noodhelpers, die tegen pest, noodweer en doodsgevaar werd aangeroepen. Op de afbeelding staat hij met een kind op de schouder. Een beroemde afbeelding hiervan is te vinden in de St Bavokathedraal te Gent.

De figuren, die tussen de ramen in het koor van de kerk staan afgebeeld, zijn **de apostelen**. Van de twaalf apostelen zijn er maar zes terug te vinden. Waarschijnlijk zijn er bij het plaatsen van de ramen in een later stadium enkele verdwenen. Naast deze afbeeldingen staat nog een onbekende vrouwelijke heilige afgebeeld.
Het doel van de afbeeldingen der apostelen in het koor was dat zij als een kring der getuigen rondom het altaar stonden. In dit liturgisch centrum –bij het altaar– werden immers de beloften afgelegd. Recht boven het altaar is het hoofd van de Alziende afgebeeld. De engelfiguren met de attributen, in het koorgewelf, kunnen een afbeelding zijn van het oordeel.

Tegenover de preekstoel staan nog vier afbeeldingen, die kunnen duiden op de wonderen tijdens Jezus' rondwandeling op aarde. De afbeelding rechtsonder verbeeldt dan de genezing van de verlamde man. Verder versieren de alcantus-bladmotieven en bloemstengels het koor. Dergelijke gewelfversieringen zijn ook te zien in de kerken te Aalten, Delden, Winterswijk en de Walburgskerk te Zutphen. In tegenstelling tot de laatstgenoemde kerk en onder andere Harderwijk, waar de bijbelse geschiedenis in voorstellingen zichtbaar gemaakt wordt, gaat het in de Oener kerk echt om heiligenfiguren die in nood werden aangeroepen of ter bescherming dienden.

Wonderen van Jezus

Bronnen:

- Rapport van de Stichting Kerkelijk Kunstbezit in Nederland
- *De Oude Dorpskerken boven de grote rivieren,* Gé Verheul, 1982
- *De Bijbelse Encyclopedie,* 1975
- *De Winkler Prins*

Foto's bij dit artikel: Drs. Dianne Hamer

Ontginningsgeschiedenis NO-Veluwe aan de hand van oude namen

Toelichting bij de dialezing 19 april 2007

Dr. D. Otten

De belangrijkste namen die we in het landschap tegenkomen, zijn waternamen, veldnamen en plaatsnamen.

De namen die uit de vroegste tijden zijn overgeleverd, zijn de **waternamen**. De naam IJssel werd pas aan het eind van de 8e eeuw voor het eerst genoteerd, maar gaat met bijvoorbeeld de waternaam Isar terug op een vorm van het zogenaamde Indo-Europees. De Veluwse plaatsnamen Wilp en Velp zijn van oorsprong waternamen. De letter p is het restant van de vroege vorm *apa* (= water). Al vóór het jaar 1000 was die vorm uit onze taal verdwenen. Wilp is de vroegst genoteerde Veluwse naam (768).

De vroegste **veldnamen** werden vanaf eind 8e eeuw geregistreerd in oorkonden en goederenregisters. Het waren vooral namen van bossen. Hierbij was een *loo* een bos op zandgrond, een *wold* een bos op lage en moerassige grond; het begrip *holt* had vooral betrekking op hoog geboomte.
Uit de vroege naamgeving blijkt ook dat de bewoners hoge en veilige plekken zochten om te wonen en te ontginnen. Begrippen die bij de naamgeving werden gebruikt, waren onder meer *horst* (= begroeide verhoging), *haar* (op de Veluwe vooral een zandrug) en *berg.* Pas later was men in staat de drassige gebieden te ontginnen. Namen uit die periode werden samengesteld met onder andere *broek* (= moeras) en *goor* (= modderig gebied). Vanaf eind 13e eeuw werd op grotere schaal ontgonnen en toen kregen ook percelen cultuurgrond een naam, met bijv. als tweede naamlid *-akker, -kamp, -maat* (= hooiweide) en *-weide*.

De eerste **boerderijnamen** werden in de 13e eeuw genoteerd. Een zeer vroege boerderijnaam op de Noordoost-Veluwe is *De Grote Beurze*, bij de grens Nijbroek/Welsum. In de zeven gemeenten van de Noordoost-Veluwe kregen honderden boerderijen een naam; verreweg de meeste boerderijnamen ontstonden in de gemeente Voorst, die over de volle lengte en breedte in de vruchtbare IJsselvallei ligt.

Tot in de 16e eeuw was er een gestadige groei van het aantal namen. In de tijd van de Tachtigjarige Oorlog ontstonden weinig nieuwe namen.
Na 1640 begon een tijd van vooruitgang met een snelle stijging van het aantal veld- en boerderijnamen. Percelen grond werden genoemd naar de begroeiing (Distelkamp), de eigenaar (Kloosterkamp), de oppervlakte (Driemorgen), de ligging (Zielekamp, *ziel* = sluis), gewas (Haverkamp), enz. Van vooral oude boerderijnamen werden familienamen afgeleid. Denk in dit verband aan *Bijsterbosch, Van de(n) Vlekkert, Rorije* en *Van de(n) Esschert.*

Het onderzoek naar oude namen – de naamkunde – levert veel informatie op over onder meer het landschap van vroeger en de ontginnings- en bewoningsgeschiedenis.

Vaassens Fanfare Corps 100 jaar - Foutje

Helaas is in ons vorig nummer een gedeelte weggevallen van de namen van de personen op onderstaande foto. Hieronder de foto opnieuw – ditmaal met het volledige onderschrift.

De eerste foto van het Vaassens Fanfare Corps, na de oprichting op 20 juli 1906 gemaakt achter Hotel De Cannenburgh tegen de N.H. Kerk.

Bovenste rij v.l.n.r.: Willem Kooijer, Joh. Visch, Arend van Lohuizen, Johan van Lohuizen, Hans de Bunte, Jan Prins GJzn, Hendrik van de Vlekkert, Gerrit de Bruin, Dirk Rondhuis, Hendrikus Rondhuis, Gait van 't Zand, Bertus Brummel, Marius van Lohuizen, Jan van de Vlekkert, Martinus van 't Zand. Vooraan zittend: Bertus Weterman (voorzitter), Bernard Mulder, Jan Becking en dirigent A.F.A. Muth

Wibra: 1956 - 2006

Drs. Dianne Hamer

In 2006 was het 50 jaar geleden dat de eerste Wibra-winkel geopend werd: dat was in Epe aan de Hoofdstraat 165. In maart 2006 is daarom een groot feest gevierd waarvoor alle medewerkers waren uitgenodigd.

Hieraan is wel iets voorafgegaan:
In 1932 was de familie Braam van Deventer naar Epe verhuisd; hun oudste dochter Johanna was toen 12 jaar. Haar ouders begonnen een manufacturenzaak aan Hoofdstraat 165.

In 1938 verhuisde de familie Wierdsma vanuit Lemmer naar Epe; hun oudste zoon Johannus was 17 jaar. Omdat beide families katholiek waren, hadden Johannus (Jo) en Johanna (Jo) elkaar snel gevonden. Ze trouwden in 1944 en kregen 11 kinderen.
Aanvankelijk werkte Jo Wierdsma als lasser bij de Vulcanus in Vaassen, maar hij was van nature een handelsman. Tijdens de Tweede Wereldoorlog begon hij vanuit de woonkamer, samen met zijn moeder, een poppenfabriekje. Dit was de E.P.I.: Eper Poppen Industrie.
De poppetjes waren van stof en werden gevuld met stro. De popjes liet hij zien aan een plaatselijke winkelier, de heer Beumer, die er wel wat in zag. De verkoop liet meteen goed, maar toch hield deze de productie niet bij: er moest afzetgebied bij komen! Jo Wierdsma vertelt hierover in zijn boek *Een leven van wikken en wegen*:

"Met een nieuw model erbij, dat wat groter was, ging ik op pad. In Deventer heb ik zeker een half uur voor de V&D gestaan, voor ik naar binnen durfde. Een held was ik beslist niet. Ik zag een man staan met een donkerblauw pak aan; ik dacht: 'Dat moet de grote baas zijn.' 'Jongeman', zei hij, 'rommel heb ik zat in huis.' 'Dat is jammer, ik had graag V&D de alleenverkoop gegeven', zei ik. 'Het zijn goede artikelen, maar spotgoedkoop, ze vliegen de deur uit.' 'Je bent er nu toch; laat ze dan maar eens zien.' Ik opende mijn koffertje en hij zei: 'Wat kost me dat?' Waarop ik antwoordde: 'De kleine f 1,15 en de grote f 1,50.' 'Jongeman, kom jij eens even met mij mee', zei hij. Even later zat ik achter een kop thee en dacht bij mezelf: 'Hoe is het toch mogelijk dat mensen zo snel veranderen?' Tot mijn stomme verbazing schreef hij een proeforder uit van twee keer driehonderd stuks. Die avond ging er een schok door de familie. Vanaf dat moment konden we weer financieel rondkomen!"

V&D werd een van de grootste klanten en de poppen liepen goed, tot aan het einde van de jaren '40. In die periode had de E.P.I. 40 mensen in dienst, maar in 1956 nog maar één. De E.P.I. kon niet op tegen concurrentie uit met name Oost-Europa. Er moest natuurlijk iets gebeuren, inmiddels telde het gezin Wierdsma al negen kinderen!
De oplossing was de overname van de winkel van de familie Braam, die verder ging onder de naam **Wibra**, een afkorting van **WI**erdsma-**BRA**am. Hiervan heeft Jo Wierdsma een textielzelfbedieningswinkel gemaakt, naar Amerikaans voorbeeld. Oorspronkelijk waren er een paar toonbanken met bediening:
"In de beginperiode gebeurde het wel eens dat een klant voor een bak stond en zei: 'Mag ik dat artikel hebben?' en dan wees naar de bak. Ik zei dan: 'Maar mevrouw, pakt u het maar.' 'O', zei ze dan. 'Mag dat? Dat ben ik niet gewend; het is wel gemakkelijk.' Steeds meer mensen begonnen het prettig te vinden om zelf hun goederen uit te zoeken!" (Jo Wierdsma)

Het was in die jaren een groeimarkt en de omstandigheden verbeterden langzaam maar zeker van slecht naar goed.
Jo Wierdsma had geen verstand van de textielhandel en kende ook de terminologie niet, maar o.a. door zijn contacten met de leveranciers leerde hij snel bij! Hij ging met zijn Ford Anglia naar Twente, hét textielgebied, en laadde dan zijn kofferbak vol met handel voor zijn winkel.

In 1967 werd de textielsupermarkt Wibra heropend na een grote verbouwing. Aanvankelijk was het een kleine winkel met een groot woonhuis en een grote tuin, maar van lieverlee werden het huis en

de tuin erbij getrokken. Kamer na kamer werd in beslag genomen door de groeiende winkel. De familie heeft nog een tijdje boven de winkel gewoond, maar is uiteindelijk verhuisd naar de Wildforstlaan en de bovenverdieping werd in gebruik genomen als magazijn.

In het *Veluws Nieuwsblad* van 19 mei 1967 werd aandacht besteed aan de heropening van de Wibra:
"Onder enorme belangstelling heeft woensdagmiddag op onofficiële wijze de heropening plaats gehad van Textielsupermarkt Wibra aan de Hoofdstraat, die, zoals bekend, niet alleen grote interieurveranderingen heeft ondergaan, maar ook belangrijk is uitgebreid, zowel voor wat het front van de zaak betreft als in de diepte en de hoogte. De oorspronkelijke textielzaak van de heer Braam is in het totale pand opgenomen waardoor de verkoopruimte aanzienlijk kon worden vergroot. In de achterzijde van het pand kwamen grote ruimten tot stand, die als centraal magazijn voor de moederzaak en de vijf filialen dienst doen."

In 1962 werd het eerste filiaal in Apeldoorn geopend en in 1963 het tweede in dezelfde plaats. In 1964 kwam het derde filiaal in Hengelo en zo ging het verder.

De eerste Wibrawinkel: Hoofdstraat 165 te Epe

Logistiek was het zo dat er een cirkel om Epe werd getrokken en van daaruit werden er dan filialen geopend. Hengelo paste daar eigenlijk niet in, maar mogelijk heeft dit te maken gehad met de contacten die de heer Wierdsma in Twente had gelegd.

V.l.n.r.: mevrouw Wierdsma-Braam, de heer Wierdsma en de heer Braam

De Wibra breidde zich steeds verder uit. In 1973 werd het filiaal in Maastricht geopend; dit was de 25e winkel. De 50e winkel werd in 1978 in Vlaardingen geopend. In deze vijf jaren kende de Wibra de grootste groei.

Er werd vanuit Epe een lijn getrokken naar Maastricht en deze werd als het ware 'opgevuld' met filialen.Een vrachtwagen heeft op deze manier veel afleverpunten, dit werkt kostenbesparend. Zo werd ook naar Vlaardingen de lijn volgemaakt. Dit is altijd zo gedaan: vanuit Epe werd de lijn volgezet naar andere plaatsen.
In 1980 kwam de eerste winkel in België; daar zijn er nu 60.

Niet alleen de zelfbedieningswinkel was Amerikaans geïnspireerd, ook de folder van de Wibra was dat. Vanaf 1978 werden er niet langer advertenties geplaatst, maar werden folders huis aan huis verspreid. Hiermee was de Wibra de eerste textielsu-

Balansopruiming van januari 1966

permarkt met een folder. Er werd begonnen met een oplage van 102.000 folders, maar bij de tweede folder waren het al 345.000 exemplaren. Voor de eerste folders werden de illustraties getekend door een kennis. In 1979 werden de folderartikelen gefotografeerd en in 1983 verscheen de eerste folder volledig in kleur. Er zijn inmiddels al meer dan 540 edities verschenen; elke editie heeft nu een oplage van meer dan 8 miljoen exemplaren. Per jaar wordt de folder zo'n twintig keer verspreid in zowel Nederland als in België.

De goederen kwamen eerst voornamelijk uit Twente en Brabant (Tilburg), daarna uit Europa en vanaf het einde van de jaren '70 merendeels uit het Verre Oosten (China, Filippijnen, Indonesië, Bangladesh, Pakistan, India). Deze goederen kwamen dan via importeurs in Nederland.
Zoon Arnoud Wierdsma, die vanaf 1966 in het bedrijf heeft gewerkt, reisde vanaf 1999 zelf naar deze landen om de import rechtstreeks, in eigen beheer, te regelen. Nu beschikt de Wibra daar over een heel netwerk aan agenten en vaste fabrikanten. De Wibra hanteert een *Code of Conduct,* een gedragscode met basisafspraken waaraan een bedrijf moet voldoen, voordat het mag leveren. Zo wordt kinderarbeid absoluut niet getolereerd; dit werd door Arnoud Wierdsma persoonlijk gecontroleerd. Ook wordt veel aandacht besteed aan milieueisen.

Arnoud Wierdsma heeft, samen met twee broers, René en Ronnie, vanaf het begin van de jaren '90 het bedrijf uitgebreid naar 230 winkels. In 1996 ging Jo Wierdsma met pensioen en de drie broers namen de leiding over.
Uit een onderzoek van het MKB bleek dat het bedrijf gedateerd was: sinds 1975 hadden er geen innovaties meer plaatsgevonden. De automatisering deed haar intrede; daarvoor was er nog nooit met computers gewerkt. Het personeel ging op een cursus klantvriendelijkheid en servicegerichtheid en het management moest beter leren luisteren naar het personeel en de markt. De kwaliteit van de producten werd beter in de gaten gehouden en er vond een grote restyling plaats. Door dit alles werd de Wibra weer eigentijds.

Het hoofdkantoor bevindt zich aan de Hammerstraat in Epe. Hier bevinden zich ook 20.000 m^2 magazijn en het logistieke centrum. In Vaassen is in 2005 op het industrieterrein een tweede locatie geopend: 10.000 m^2 hal. Er werken in Nederland 2300 mensen voor de Wibra, in Epe 125.

Literatuur en bronnen:

Gesprek met de heer A. Wierdsma, 7 december 2006
Website Wibra
Cees Berkers, Lonneke Hessels, Arnoud Wiersma, *Wibra, Een historisch overzicht 1956-2006,* Epe, 2006
Jo Wierdsma, *Een leven van wikken en wegen*

P.S. van Hannie Tijman-Logtenberg:

Van mijn moeder, mevrouw Z. Logtenberg-Groothedde, hoorde ik nog een leuke anekdote over de E.P.I.

Toen de E.P.I. net begonnen was, had men natuurlijk 'fabrieksruimte' nodig. De heer Wierdsma had zijn oog laten vallen op de schuur, behorende bij Lohuizerweg 5 'De Zwaluw' (thans tandartsenpraktijk).

Mijn vader, toentertijd eigenaar van dat pand, had daar geen moeite mee, maar zat wel een beetje omhoog met de huurprijs. Immers, hij wilde Jo Wierdsma als startend ondernemer ook niet het vel over de oren halen. Hierop kwam Jo met het idee om allebei de huurprijs op een papiertje te zetten en dan maar eens te kijken of ze het zo eens konden worden.

En u kunt het geloven of niet, maar de beide bedragen waren nagenoeg hetzelfde!

Raambiljetten uit de oude doos

Jan de Snieder is niet Jan Zwarts

Reactie op Ampt Epe 159

158

Gerrit Kouwenhoven

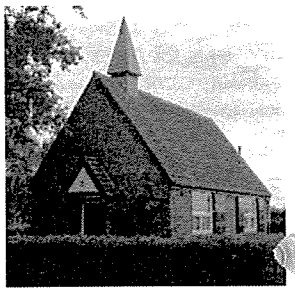

Met veel belangstelling las ik het artikeltje over de zondagsschool aan het Koepad te Zuuk, geschreven door Hannie Tijman-Logtenberg.
Wat mij opviel is, dat overal in de tekst Jan de Snieder gelijk wordt gesteld aan Jan Zwarts, terwijl op de foto van de gedenkplaat van het huidige gebouwtje, waarvan gelukkig een foto is opgenomen, staat: *"Met dankbare nagedachtenis aan H. Zwarts die 40 jaar hier de zondagsschool leidde."* H. dus en niet Jan.
Hannie Tijman nemen we het niet kwalijk. Zij schreef dit over van A. Vreugdenhil die in 1996 letterlijk de tekst van de gedenkplaat noteerde als 'ter dankbre gedachtenis aan Jan Zwarts, die hier meer dan veertig jaren deze zondagsschool leidde'. Deze tekst verschilt op zeker acht plaatsen van het origineel!
Maar ook Vreugdenhil nemen we het niet kwalijk, want hij heeft de tekst letterlijk overgenomen uit een artikeltje van een onbekende schrijver getiteld: 'Ontstaan van de zondagsschool te Zuuk, zoals jaren geleden verteld door de heer L. Keijzer.' Dit artikeltje moet in 1938 zijn geschreven, omdat het gewaagt van *"Een ander oudleerling van hem schonk ons vorig jaar een nieuw Zondagsschoollokaal. Deze broeder ... is ook al, een jaar na zijn schenking, overleden."* Dit artikeltje moet in de kring van de 'Bond voo Evangelisatiën' zijn gepubliceerd in 1938 dus, maar de kopie die ik heb is uit een tijdschriftje, A5-formaat, dat gezien de type letter in de jaren zeventig of tachtig is verschenen.

Veel doet dat er niet toe. Het gaat erom dat de naam van Jan Zwarts is overgeschreven en nog een keer overgeschreven, maar niet correct is. Ook de anonieme schrijver van 1938 nemen we het niet kwalijk dat hij foutjes maakte. Hem ging het niet om correcte geschiedschrijving, maar om weer te geven hoe een vrome zondagsschoolleraar, die heel mooi kon vertellen, door het leven ging en dan maakte het niet uit of hij Hendrik of Jan heette.

Aangezien wij echter wel nieuwsgierig zijn naar de identiteit van de zondagsschoolleraar, zijn we in het bevolkingsregister maar eens gaan zoeken naar een H. Zwarts die kleermaker was.

Hendrik Zwarts, kleermaker, geboren 4 juni 1833, wonend in Emst, voldeed aan die eis. Deze man overleed 12 november 1912. Hij was een zoon van Johannes Zwarts, ook kleermaker, en Egbarta Hofmeijer. De *Eper Courant* geeft uitsluitsel dat we de goede man te pakken hebben. In de editie van 16 november 1912 lezen we: *"In den ouderdom van ruim 79 jaar is alhier overleden Hendrik Zwarts, die lange jaren als collectant fungeerde voor de Christelijke school te Gortel en de jeugd in 't Eperbroek onderwees op de Zondagsschool. Zijn leven was dienende liefde en velen zullen hem node missen."*
De rouwadvertentie geplaatst door de weduwe luidt:
"Heden overleed zacht en kalm, na een korte ongesteldheid onze geliefde echtgenoot, Vader, Behuwd- en Grootvader Hendrik Zwarts in den gezegenden ouderdom van 79 jaar en 5 maanden. De hoop op een zalig wederzien lenigt onze smart. Uit aller naam: Wed. H. Zwarts-Beekhuis. Emst, 12 Nov. 1912".

Hendrik Zwarts bezat blijkens het kadaster uitsluitend een stuk weiland en geen huis, dus hij moet een huis hebben gehuurd. Dat maakt het voor ons moeilijk om precies te kunnen vinden waar hij woonde. De huisnummers in het bevolkingsregister geven ons daarvoor namelijk niet voldoende houvast. Hij woonde in Emst, maar gezien de anderhalf uur die hij nodig had om naar het Koepad te lopen, moet dat dan toch een eind in de richting van Gortel zijn geweest.
Indien Hendrik Zwarts tot zijn dood zondagsschoolleraar geweest is, dan is hij dus rond 1872 begonnen, maar gelezen het bovenstaande artikeltje in de *Eper Courant*, waarin in de verleden tijd staat dat hij de jeugd onderwees, denk ik dat hij eerder is gestopt, zeg eens op zijn zeventigste, dan heeft het begin van zijn activiteiten rond 1863 gelegen; hij was toen dertig jaar oud.
Ik begin nu ook te twijfelen aan de aanduiding 'Jan de Snieder'. Misschien moet dat wel Hendrik de Snieder zijn, maar of we dat ooit oplossen?

J. Kamphuis heb ik nog niet kunnen traceren. In het krantenartikel bij de opening wordt hij zelfs helemaal anoniem gehouden. Hij overleed niet in Epe in 1938. Misschien in de naburige gemeente Voorst?

Vaassens Fanfare Corps 100 jaar (2)
Activiteiten in de eerste jaren

Wim Bröcker

Uiteraard dacht de nieuwe vereniging na haar oprichting (zie het vorige nummer van *Ampt Epe*) ook aan het contact met de bevolking van Vaassen. Een serenade brengen was daarvoor een dankbaar middel. Het jubileum en de 80e verjaardag van de heer J. Mulder was in april 1907 een goede gelegenheid.

Op 9 mei 1907 begon het muziekkorps aan een traditie die tegenwoordig nog steeds plaatsvindt. Op hemelvaartsdag maakte het corps 's morgens een muzikale wandeling, waarbij op verschillende plaatsen enige nummers werden gespeeld. Daarmee was de koek voor die dag nog niet op, want 's avonds om 6 uur gaf het corps nog een concert in de tuin van hotel De Cannenburgh.

Bij elke gelegenheid van enig belang was de muziekvereniging aanwezig om vreugde of verdriet een extra accent te geven.
Op 23 juni 1907 was het een vreugdevol accent, want het corps musiceerde die dag van 4 uur 's middags tot 11 uur 's avonds ter gelegenheid van de opening van het nieuw gebouwde café-restaurant (stationskoffiehuis) van de heer E.A. Stoer.

28 februari 1908 was in het nog prille leven van de muziekvereniging een heel belangrijke dag. Op die dag bracht men namelijk een serenade aan notaris Becking in verband met zijn 10-jarig ambtsjubileum. De notaris was voor het corps niet zomaar een persoon, maar hij werd beschouwd als dé grote kracht achter de oprichting van de muziekvereniging. Met deze serenade zal zeker ook de dank zijn overgebracht aan de 'beschermheer' van de vereniging.

Op tweede paasdag van hetzelfde jaar gaf de muziekvereniging een uitvoering in hotel De Cannenburgh, waarbij het corps een gift van ƒ 10 kreeg van de heer Hakfoort, de mededirecteur van de kalkzandsteenfabriek De Veluwe. Het bedrag vormde een kleine verlichting van de financiële problemen, waarmee de vereniging nog steeds worstelde.

Een grotere verlichting volgde in april 1908, toen ƒ 108 werd opgehaald bij de uitbetaling van de deelgerechtigden in het Vaassense Veld met daarbij ook nog een renteloos voorschot van ƒ 10.

Op tweede pinksterdag 1908 gaf het fanfarekorps een matinee in de tuin van hotel De Cannenburgh. Het programma bestond uit tien muziekstukken, waarvan de laatste twee ('Groet aan Vaassen' en 'Marche populair') waren geschreven door de dirigent, de heer Muth. Tientallen jaren later kon niemand zich meer iets herinneren van deze twee muziekstukken; ze zijn dus in de loop van de jaren verloren gegaan.

De naam van de vereniging vormde in juli 1908 nog altijd een probleem, want om de verwarring nog groter te maken dan ze al was, werd in het *Nieuws- en Advertentieblad* geschreven over de plannen van de muziekvereniging 'Gelijkheid en Samenspanning'. De plannen betroffen het geven van concerten op dinsdagavond gedurende de zomermaanden in het Cannenburgherbos, op het plein bij de Nederlands Hervormde Kerk en op de Oosterhof. Op zondagavond werd het eerste concert gegeven in café De Oosterhof en de dinsdag daaropvolgend werd het eerste dinsdagconcert gegeven in het plantsoen bij het station.

Op 2 september 1908 begon de muziekvereniging aan een traditie die tot op de dag van vandaag voortduurt, namelijk het verlenen van medewerking aan de viering van Koninginnedag.
's Morgens om 9 uur verzamelde de feestcommissie zich met de schoolkinderen bij school B, waar een optocht werd samengesteld, met de muziekvereniging 'Gelijkheid en Samenspanning' aan het hoofd. De rondgang liep over de Dorpsstraat, Deventerweg, Stationsstraat, Kosterstraat, vervolgens weer terug over de Dorpsstraat, om te eindigen bij het feestterrein, de weide bij de Kastanjelaan (de tegenwoordige Julianalaan).

In september 1908 verleende de vereniging haar medewerking bij de onderlinge schietwedstrijd voor geweer en buks van de schietvereniging 'De Prins der Nederlanden' door zowel de wedstrijd als de prijsuitreiking muzikaal te 'begeleiden'. De voorzitter van 'De Prins der Nederlanden' bedankte de muziekvereniging voor haar medewerking.

De eerste uitvoering van de vereniging voor haar donateurs en kunstlievende leden vond plaats op donderdag 5 november 1908 in hotel De Cannenburgh. Deze uitvoering was alleen toegankelijk

Deze foto is gemaakt tijdens het muziekconcours op 25, 26 en 27 juni 1926 te Vaassen. Van links naar rechts zittend: A. Kamphuis, H. Visch, H. van Putten, J. Prins Johz, W. Stegeman, W. Jonker, H. Huisman en J. Prins (Koekoek). Staande 1e rij met instrument van links naar rechts: G. Nijkamp, H. Wegerif, J. Zweet, H.J. Visser, G. Hilberink, P.A.C. Broeders, H. Prins, J. Stegeman, J. v.d. Vlekkert en R. Wegerif.

---

voor ereleden en begunstigers met een dame of huisgenoot. De toegang was gratis. In juni was al een lijst rondgegaan om contribuerende of kunstlievende leden te werven.

Op maandag 23 november gaf de muziekvereniging weer een muziekuitvoering, maar nu was de toegang niet gratis; deze bedroeg 25 cent. Een groot succes kon dit optreden voor betalende bezoekers niet worden genoemd, want maar een 50-tal personen was naar de muziek komen luisteren. Van de gelegenheid om na afloop van het concert nog te dansen werd maar door enkelen gebruikgemaakt. Een zekere heer T. bracht nog hulde aan het korps en zijn 'wakkeren' directeur en hij spoorde de aanwezigen aan het korps in alle opzichten te steunen.

In de winter 1908-1909 speelde het korps diverse keren muziek op de ijsbanen van de ijsverenigingen 'Volharding' en 'Vaassen'. Op

dinsdag 26 januari 1909 trok men om ongeveer 1 uur van het logement van A. Mossink, voorafgegaan door het Vaassense muziekcorps, naar de vijver bij de Vaassense sluis, waar de wedstrijden werden gehouden. De schaatswedstrijden, waaraan 18 rijders boven de 16 jaar deelnamen, waren uitgeschreven door de IJsvereniging 'Volharding'. De uitslag was een 1e prijs voor H. Brasjen uit Epe, een 2e prijs voor A. Brasjen uit Vaassen, een 3e prijs voor C. van Berkum uit Kampen en een 4e prijs voor G. Wagenaar uit Vaassen. Zij kregen respectievelijk ƒ 15, ƒ 10, ƒ 6 en ƒ 4. C. van Berkum was als enige van de prijswinnaars lid van de organiserende ijsvereniging.
Na afloop van de wedstrijden trokken allen naar het café van Schipper aan de Jonas, waar rond 7 uur de prijsuitreiking plaatsvond. Hierna maakte het muziekcorps de rest van de avond nog enkele keren muziek, waarmee een eind kwam aan de eerste, door deze nieuwe ijsvereniging georganiseerde wedstrijden.

Dit feestelijke gebeuren kwam niet helemaal tot een vlekkeloos einde, waardoor men zelfs *De Telegraaf* haalde. In deze krant stond dat men 's avonds na de ijswedstrijden bijeenkwam in café Schipper, waar de plaatselijke muziekvereniging muziek maakte. Enkele bezoekers stoorden zich aan de gemaakte muziek, zowel over de kwaliteit als de kwantiteit, en zij maakten hierover opmerkingen. Het liep uit op een handgemeen, waarbij de agenten Huijssen uit Vaassen en De Boer uit Apeldoorn, evenals een marechaussee uit Apeldoorn, de belhamels uit de zaak zetten. Dit betekende nog niet het einde van de onenigheid, want zij kwamen terug, waarna alles opnieuw begon. Volgens het artikel in het *Nieuws- en Advertentieblad* keken de kastelein en zijn vrouw wanhopig toe hoe alles aan gruzelementen werd geslagen.

De tweede uitvoering van de muziekvereniging 'Gelijkheid en Samenspanning' vond plaats op 4 en 5 mei 1909 in hotel De Cannenburgh. Deze uitvoering was gratis voor kunstlievende leden en donateurs, maar voor andere bezoekers was de toegangsprijs op vrijdag 50 cent en op zaterdag 25 cent. Tijdens deze uitvoering bedankte een van de leden de heer Becking voor het nieuwe muziekinstrument, dat deze aan de vereniging had geschonken.

De geboorte van Prinses Juliana op 30 april 1909 was de volgende feestelijke gelegenheid, waarbij de muziekvereniging naar buiten trad. Nadat men eerst nog in onzekerheid had verkeerd of de geruchten van de geboorte wel klopten, kwam rond 10 uur de zeker-

heid. Vier herauten maakten deze blijde gebeurtenis met trompetgeschal bekend. Ook de kerkklokken kondigden het heuglijke nieuws aan.
Nog dezelfde dag, 's middags om 3 uur, maakten de kinderen van de drie scholen een rondgang door het dorp, met voorop het Fanfarecorps en de Oranjecommissie. Na de rondgang kregen alle kinderen beschuit met muisjes. De herauten hadden 's morgens al bekend gemaakt dat er 's avonds om 8 uur een optocht zou plaatsvinden, met dezelfde route als 's middags. De optocht begon bij de Wilhelminalinde, die ter gelegenheid van de geboorte van prinses Wilhelmina bij de Nederlands Hervormde Kerk was geplant. Bij deze linde speelde 'Gelijkheid en Samenspanning' nog enkele nummers. Onderweg werd op diverse plaatsen Bengaals vuur ontstoken, terwijl het feest bij de Wilhelminalinde eindigde met vuurwerk.

Op maandag 9 augustus 1909 verleende de muziekvereniging haar medewerking aan het nationale schietconcours van de schietvereniging 'De Prins der Nederlanden'. In hotel De Cannenburgh reikte 's avonds de erevoorzitter, de heer J.H.B. Becking, de prijzen uit die waren behaald op het door de schietvereniging georganiseerde nationale schietconcours.
Een talrijk publiek was aanwezig, wat waarschijnlijk ook wel een gevolg was van het feit dat de schietvereniging die avond tevens een vaandel kreeg aangeboden bij haar 10-jarig bestaan. De voorzitter van de schietvereniging, de heer W.C.A. Bervoets, aanvaardde namens de schietvereniging het prachtige vaandel.
Na de prijsuitreiking werd door de erevoorzitter nog een kist voor het vaandel aangeboden, zodat het vaandel stofvrij kon worden bewaard. De feestelijkheid werd opgeluisterd door het Vaassens Fanfarekorps, dat een uitgebreid programma ten gehore bracht en tijdens de prijsuitreiking de nodige fanfares liet klinken.

UITVOERING
VAN HET
fanfarecorps „Gelijkheid en Samenspanning"
op a.s. Vrijdag en Zaterdag 7 en 8 Mei
in het hotel „De Cannenburch" te Vaassen.
Vrijdagavond vrije toegang voor kunstlievende leden en donateurs en verder tegen betaling van 50 ct. (9195)
Aanvang half acht. — Entrée Zaterdagavond 25 ct.

De eerste jaren waren moeilijk voor de muziekvereniging, maar men had goed begrepen dat de sleutel tot succes in het contact met de bevolking lag. Dat dit contact er was, blijkt wel uit het bovenstaande, waaruit naar voren komt dat de vereniging bereid was, en het zelfs op prijs stelde de bevolking 'muzikaal te begeleiden'.

(wordt vervolgd)

Kerk en kunst

De Romaanse toren van de Grote Kerk in Epe

Jan van Zellem

Toren Grote Kerk te Epe

Van de circa veertig kerspelkerken die de Veluwe gedurende de Middeleeuwen telde, vertoont heden ten dage een veertiental belangrijke resten die dateren uit de 11e/12e eeuw, het tijdvak dat men in de kunstgeschiedenis aanduidt als de periode van de Romaanse bouwstijl. De meeste oude kerken liggen in de nabijheid van rivieren: de rechter Rijnoever en de linker IJsseloever. De kerken te Barneveld, Epe en Ermelo vormen daarop een uitzondering.
In kerktorens is de Romaanse vormentaal het best bewaard gebleven. Zij zijn doorgaans als laatste geofferd aan vernieuwingsdrang. Als men behoefte had aan een groter of moderner gebouw, begon men meestal met het priesterkoor of met het kerkschip. Aan de toren kwam men veelal niet toe; zo nodig werd hij met enige meters verhoogd. In onze directe omgeving hebben de kerken van Hattem, Vorchten, Epe, Oene, Wilp en Voorst een Romaanse toren.[1]

In dit artikel gaan wij in op de functionele aspecten van de kerktoren, de bouwmaterialen, de constructiewijze en de datering van de verhogingen en de decoratiesystemen van de Grote Kerk in Epe.

Functies van een toren en klokken

De belangrijkste reden voor de bouw van een kerktoren is het onderbrengen van klokken. Torens met klokken zijn in West-Europa al in de vierde en vijfde eeuw bekend. De oudst bewaard gebleven torens in Nederland dateren misschien uit de elfde eeuw, zoals die in Wilsum, tussen Kampen en Zwolle.[2]
Van Sint Maarten van Tours (circa 500) wordt gezegd dat hij de gelovigen 'opriep' naar hun heil en dat zou dan op klokgelui kunnen slaan. Zij roepen de gelovigen op tot de kerkgang.

De toren deed ook dienst als vluchtplaats bij hoog water. Zo hadden tijdens de kerstvloed van 1740, toen een groot deel van het rivierengebied was overstroomd, 80 mensen hun toevlucht gezocht op de kerkzolder en in de toren van de kerk in Herveld (Over-Betuwe). Ds. Geistman noteert in het kerkboek:
"De kragt van Gods ontzaggelijke oordelen deden ons menigwerf kermen en uitroepen: verlos ons o God, het water is nu tot aan de lippen gekomen, in een diepte van wateren zijn wij gekomen, de vloed overstroomt ons, wij zijn vermoeid van hulp roepen, onze keel is daardoor ontstoken".[3]

Klokgelui diende ook om te waarschuwen bij een (dreigende) dijkbreuk. Zo werd in het Rijk van Nijmegen in 1742 de volgende ordonnantie uitgevaardigd:
"Als op bekomen order met de klock geklopt word, zal zulks een teeken zijn, dat er gevaer van dijckbraik aan de Dijcken is te eynde om alle behoorlijcke precautien te kunnen nemen tegen 't verongelukken van Menschen en Beesten, en tot behoud van koorn en fourage." Er moest zo lang geluid worden totdat de bijgelegen dorpen eveneens de klokken gingen luiden.[4]
Het luiden van klokken bij begrafenissen werd eertijds wel gezien als middel tot het verdrijven van boze geesten. Naar aanleiding van dit bijgeloof bepaalde de Synode van Dordrecht in 1574:
"'t Luiden der klokken omtrent de begravenis der dooden, achten wij dat alleszins afgezet behoort te worden". ('Afzetten/afsetten' betekent volgens het Middelnederlandsch Handwoordenboek 'afschaffen').[5]

In steden kende men het begrip 'poortklok'. Als 'morgens en 's avond de klok werd geluid, betekende dit dat een kwartier later de stadspoort werd geopend respectievelijk gesloten. Op het platteland had de klok de functie om enkele malen per dag de werk- en rusttijden aan te geven. Boeren en arbeiders in het veld

waren afhankelijk van klokgelui om te weten of het etenstijd was of dat de rusttijd was aangebroken.[6]

Torenspitsen vervullen ook een belangrijke functie in het stelsel van de rijksdriehoekscoördinaten, de grondslag voor geografische aanduidingen zoals kadastrale en topografische kaarten. De oorsprong van het coördinatenstelsel is de spits van de Onze Lieve Vrouwetoren in Amersfoort. Ten behoeve van alle landmeters is van ongeveer 5500 punten – voor het grootste deel kerktorens – de ligging nauwkeurig bepaald door middel van driehoeksmeting. Sinds 1987 wordt ook gewerkt met GPS-metingen.[7]
De kerktoren heeft niet alleen een functionele, maar ook een representatieve betekenis. De toren vestigt de aandacht op het gebouw waarbij hij hoort, maar zijn eigen verschijningsvorm trekt eveneens de aandacht. In de nog niet door hoogbouw verstoorde silhouetten van dorpen en kleine steden is de verticale lijn van de toren een markant element. De kerktoren, ook die in Epe, is een architectonisch en spiritueel baken.

Bouwmaterialen

Met uitzondering van de torens van Barneveld en Hattem zijn alle Romaanse torens op de Veluwe van tufsteen. Tufsteen behoort tot de meest recent gevormde natuurlijke bouwsteen: de laatste vulkanische uitbarstingen in het gebied van de maren (kratermeren) in de Eifel dateren van circa 10.000 jaar geleden.[8] Het is een afzettingsgesteente, ontstaan door verharding van vulkanische as en steensplinters. Deze steenbrokjes zijn porfier, basalt en trachiet, alle drie behorend tot de gesteenten die in de geologie uitvloeiingsgesteenten worden genoemd.[9] De verschijningsvorm is van grofporeus tot verkiezeld en de kleur is van geelgrijs tot geelgroen.
In Nederland werd en wordt voornamelijk trachiettuf uit de Eifel verwerkt, genoemd naar de naam van het gesteente dat als kleine steentjes in de tufsteen voorkomt. De door de Romeinen reeds geëxploiteerde lagen, de zogenaamde Römertuf, zijn gevormd bij de vulkaanuitbarsting in 9080 v. C. die de Laachersee deed ontstaan.[10] In de tufsteen van de Grote Kerk zijn de brokjes basalt, porfier en trachiet nog te ontdekken.

Het vervoer van de tufsteen uit het Eifelgebergte naar ons land geschiedde over water met vlotten, die uit balken en planken waren opgebouwd en alléén stroomafwaarts konden worden

gebruikt. Na aankomst werden ze hier afgebroken en het hout werd verkocht. Deventer, in de buurt van Epe, Oene, Voorst, Vorchten en Wilp, was een belangrijke stapelplaats voor tufsteen.[11]
De deuromlijsting en middenstijl van de dubbele ingang onder de toren is niet van tufsteen, maar van Bentheimerzandsteen. Dit Duitse afzettingsgesteente schijnt, behalve in Twente, pas na het eind van de 14e eeuw in ons land te zijn toegepast. Dat zou erop wijzen dat de dubbele ingang na de bouw van het huidige schip is gemaakt.[12]

Rondboogfries

Bouwfasen en constructiewijze
Het grondvlak is meestal vierkant of nagenoeg vierkant: in Epe 7,20 x 7,20 m. De fundering van de toren bestaat uit veldkeien. Het oudste deel van de toren, dat dateert uit de periode 1100-1125, zal ongeveer 15 m hoog geweest zijn. De bovenkant wordt gemarkeerd door rondboogfriezen.[13] Of er toen al klokken aanwezig waren, kon tot nu toe niet worden aangetoond.[14]
Bij de tweede fase van de bouw van de toren, mogelijk midden 13e eeuw, werd de toren met 4,5 meter verhoogd en kreeg aan vier zijden galm- of bommelgaten: openingen in de muren van de klokkenverdieping, waarin galmborden het klokgelui naar buiten leiden. Deze geleding van de toren wordt aan de bovenzijde begrensd door vlechtboogfriezen.[15] De galmgaten waren in het midden voorzien van deelzuiltjes van Drachenfelstrachiet, een stollingsgesteente uit het Zevengebergte.[16]
Rond 1415 werd de toren met 10 meter verhoogd; de hoogte van het stenen deel van de toren bedroeg hiermee 26 m. Hierop werd de houten spits van circa 23,5 m gebouwd, bekroond met bal, kruis en haan. De totale hoogte bedraagt hiermee ongeveer 52 m. De galmgaten uit de tweede bouwfase werden aan de buitenzijde met tufsteen dichtgemetseld, maar aan de binnenzijde met baksteen.[17]
De toren van de Grote Kerk in Epe is, op die van Voorst na, de hoogste Romaanse toren van de Veluwe.[18]

Kooij wijst erop dat in de loop der eeuwen tufsteen werd verdrongen door andere soorten natuursteen en vooral door baksteen. In de 15e en 16e eeuw werden nog maar beperkte hoeveelheden aangevoerd.[19] Behalve de laatste verhoging bestaat de hele romp van de toren uit 'kistwerk'. Dit is een bouwwijze voor muren waarbij aan de buiten- en binnenzijde een muur is opgemetseld en de ruimte ertussen is opgevuld, in Epe met ijzeroer en zwerfstenen. Zo kon op de aanschaf van dure natuursteen worden bespaard.[20]
Deze bouwwijze werd reeds door de Romeinen gebruikt en in Nederland tot in de 14e eeuw toegepast.[21] De muren van het onderste deel van de toren zijn 1,70 m dik.[22]

Vlechtboogfries

Decoraties
Bij de bouw van torens werden tal van versieringselementen toegepast. In de toren van Epe treft men in de bovenste geleding, onder de torenspits, spaarvelden aan, afgedekt met rondbogen. De tweede geleding is afgedekt met een vlechtboogfries en de eerste geleding met een rondboogfries.[23]
Een spaarveld is een nis in het metselwerk om materiaal te sparen, maar ook om de gevelindeling te accentueren. De spaarvelden worden omlijst door lisenen, een decoratieve uitmetseling in de vorm van een verticale band. De liseen vormt het kenmerk van de Lombardische en Rijnlandse bouwstijl.[24]
Een boogfries bestaat uit een reeks rondboogjes die op, soms versierde, kraagsteentjes rusten. Het was een geliefd motief in de Romaanse architectuur.
De vlechtboogfries is daarvan een rijkere variant waarbij rondbogen elkaar kruisen. Hierdoor ontstaan spitsboogjes. Van Lohuizen beschreef deze decoratie ten onrechte als 'duidelijk gotische bogen'.[25] Verondersteld wordt dat de vlechtboogfriezen (of gekruiste boogfriezen) tot de invloedssfeer der Normandische architectuur behoren. Vlechtbogen zijn op de Veluwe steeds gecombineerd met andere soorten boogfriezen: in Epe en Voorst

met rondboogfriezen, in Hattem met spitsboogfriezen. Dit wordt gezien als kenmerkend voor het Duitse Rijnland en voor Lombardije.[26]

Nog niet alles is verteld over de Romaanse toren van de Grote Kerk in Epe. Over de klokken, de klokkenstoel en de torenspits zijn interessante artikelen in *Ampt Epe,* nr. 122 en 128, verschenen.
Wel kunnen we besluiten met de conclusie dat we in Epe een prachtig Romaans monument hebben dat zowel architectonisch als spiritueel een baken is in onze samenleving.

Bronnen:

[1] Z. Kolks, *Romaanse kerktorens op de Veluwe*, Stichting Oude Gelderse kerken III, 1986, 101
[2] Idem, 103
[3] Jan van Zellem, *Nooyt gehoorde hooge waeteren. Een onderzoek naar de bestuurlijke, technische en sociale aspecten, in het bijzonder de hulpverlening, van de overstromingsramp in de Over-Betuwe in 1740-1741* (scriptie Open Universiteit, Epe, 2001) 60
[4] Idem, 35
[5] Joh. Jansen, *Korte verklaring van de kerkordening 1923, art. 65, Afschaffing van de lijkpredikatiën* (Kampen 1923, reprint Amsterdam 1976). Internet: www.kerkrecht.nl, kerkrecht en civielrecht, auteurs Joh. Jansen
[6] 'Klokluiden tegen de verdwijnende zon', *Friesch Dagblad*, 3 september 2004
[7] 'Rijksdriehoekcoördinaten', Wikipedia
[8] Z. Kolks, 104-105
[9] Idem, 105
[10] J. Haslingius en H. Janse, *Bouwkundige termen. Verklarend woordenboek van de westerse architectuur- en bouwhistorie* (Leiden, 2001) 472
[11] Z. Kolks, 105
[12] B.H.J.N. Kooij, 'De torenspits van de Hervormde kerk te Epe. Bijdrage tot de geschiedenis van de Grote Kerk te Epe', *Ampt Epe*, nr. 128, oktober 1999, 13
[13] G.S. van Lohuizen, 'De Ned. Herv. Kerk te Epe', *Ampt Epe,* nr. 4, januari 1965, 17
[14] Kooij, 5
[15] Van Lohuizen, 18
[16] Kooij, 13
[17] G.S. van Lohuizen, 'De Ned. Herv. Kerk te Epe II', *Ampt Epe*, nr. 5, april 1965, 16
[18] Z. Kolks, 104-105; B.H.J.N. Kooij, 5

[19] Idem, 12
[20] Kooij, 12
[21] Haslingius en Janse, 257
[22] G.S. van Lohuizen, 'De Ned.Herv. Kerk te Epe', *Ampt Epe*, nr. 4, januari 1965, 15
[23] Zie Utrechts Documentatie Systeem (UDS): www.documentatie.org
[24] Haslingius en Janse, 298, 423
[25] G.S. van Lohuizen, 'De Ned. Herv. Kerk te Epe', *Ampt Epe*, nr. 4, januari 1965, 14
[26] Kolks, 108

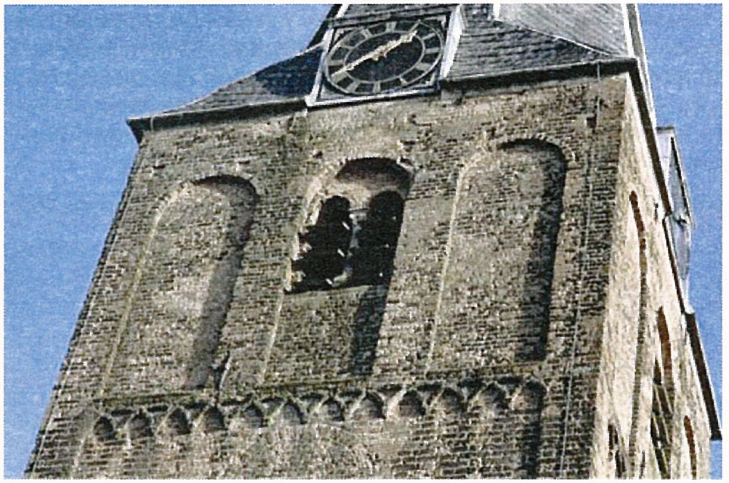

Spaarvelden met rondbogen

Hulp gevraagd:
Informatie over de familie Bomhof

Wim van 't Einde

Een van onze leden vraagt uw hulp om informatie over de familie Bomhof. Voor nadere informatie over de vraag kunt u bij mij terecht (tel. 0578 – 57 65 51, e-mail: wim@vanteinde.nl).
De vrager heeft een redelijke vrijwilligersvergoeding over voor de tijd die aan het onderzoek wordt besteed.

Met de vrijheid in zicht
Het bombardement op Oene

Hannie Tijman-Logtenberg

Het is donderdag 22 maart 1945. Van het vliegveld bij Peronne in Picardië (Noord-Frankrijk) stijgen 34 toestellen van de 9e USAAF op. Hun algemene missie is het bombarderen van knooppunten van wegen, spoorwegen en verbindingscentra van Duitse troepen teneinde de weg vrij te maken voor het grootste laatste offensief van de geallieerde troepen, richting Noord-Nederland en de Noord-Duitse laagvlakte. Hun primaire bestemming die dag is Haltern, een plaats ten noorden van Recklinghausen aan het riviertje de Lippe.

Wanneer echter rond 16.19 uur Haltern wordt bereikt, blijkt het geen zin te hebben dat de 397e bombardementsgroep zijn bommen afwerpt. Veel rook en stof, ontstaan na eerdere bombardementen, beletten de vliegers het zicht. Besloten wordt de bommen hier niet af te werpen, maar op alternatieve doelen. Zo zijn ook de instructies: Wanneer om wat voor reden dan ook de bommen niet op het primaire doel kunnen worden afgeworpen, wordt voor een 'gelegenheidsdoel' gekozen.

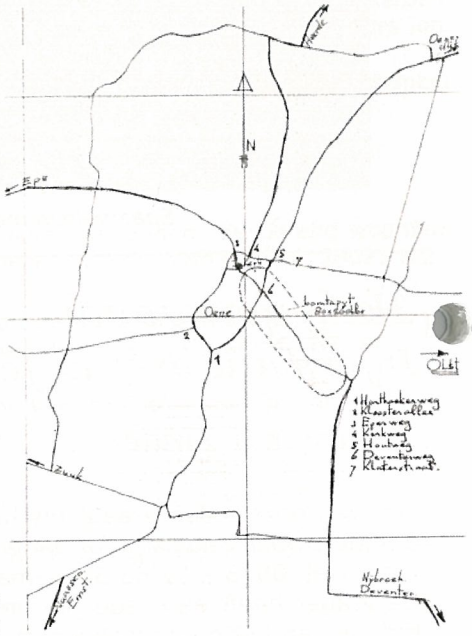

De eis die aan zo'n doel gesteld werd, was dat het een knooppunt van wegen en/of spoorlijnen moest zijn in (de buurt van) het Ruhrgebied. Dat daarbij eventueel burgerslachtoffers konden vallen, was jammer (zo dachten de Amerikanen), maar dat was voor hen geen reden af te zien van dergelijke bombardementen. Men zag het als *collateral damage,* bijkomstige schade. Trouwens, het aantal vliegers dat boven Nederland gesneuveld is, ligt ongeveer twee maal zo hoog als het totale aantal mensen dat tijdens bombardementen in ons land is omgekomen.

Maar, zoals gezegd, op die 22e maart 1945 wordt dus het vluchtplan gewijzigd. Er worden drie groepen gevormd: Groep A vliegt richting het centrum van Burg-Steinfurt (52.08 N, 7.20 O). Groep B richting het centrum van Emsdetten (52.10 N, 7.31 O), terwijl Groep C koers zet in noordwestelijke richting. De eerste twee groepen bombarderen, naast de twee genoemde, nog diverse andere Duitse steden (Ahaus, Borken, Coesfeld, Gronau, Grosz-Reken, Lüdinghausen, Münster, Nordhorn, Ramsdorf, Stadtlohn, Südlohn, Vreden en Wülfen). In Nederland worden Enschede (65 doden) en Nijverdal (73 doden) gebombardeerd.

ACHTERGRONDINFORMATIE

In de Combat Chronology van de US Army Air Forces, die op internet te vinden is, worden per dag de strategische en tactische acties per regio weergegeven (bijv. Middellandse Zee; Europa). Voor donderdag 22 maart 1945 staat aangegeven dat de **8e USAAF** zich bezighield met **strategische** acties; er werden die dag twee missies gevlogen. **Missie 906** betrof een voortzetting van de luchtaanvallen ter voorbereiding op het oversteken van de rivier de Rijn door geallieerde grondtroepen: 1331 bommenwerpers en 662 jachtbommenwerpers vallen visueel barakken en militaire legerplaatsen in het Ruhrgebied en vliegvelden in Duitsland aan; er worden 27-1-12 vliegtuigen van de Duitsers geraakt. 1 B-17 en 3 P-51's gaan verloren.
Missie 907: 9 van de 10 B-24's droppen pamfletten in Nederland en Duitsland.
Bij de **Tactische** manoeuvres van de **9e USAAF** staan enkel activiteiten vermeld die in Duitsland hebben plaatsgevonden: die bewuste 22e maart bombarderen bijna 800 A-20s, A-26s, en **B-26s** negen communicatiecentra en een rangeerterrein ten oosten van de Rijn (plus 7 steden, posities van luchtafweergeschut en een gelegenheidsdoel als onderdeel van het vernietigingsprogramma om de verplaatsingen van voorraden en troepen te verhinderen; gevechtsvliegtuigen escorteren de bommenwerpers, vallen spoorwegen en andere aangewezen doelen aan, voeren routine- en verkenningsvluchten uit, ondersteunen de Amerikaanse 1e en 9e Infanteriedivisies ten zuidoosten van Honnef en langs de rivier de Wied, werken samen met het XII Corps dat begint met het oversteken van de Rijn in het Mainz-Oppenheimgebied, en met het XX Corps dat een aanval begint op Ludwigshafen.

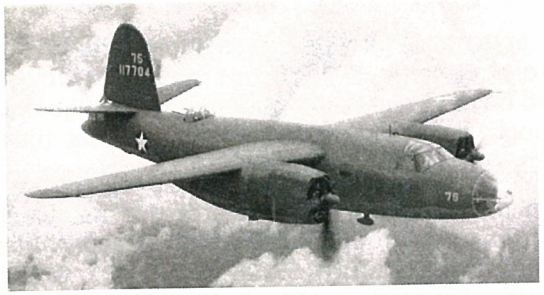

De Martin B-26 Marauder bommenwerper werd in Europa en de Grote Oceaan gebruikt.

Die middag is de 31-jarige Teun Tenkink, die aan de Horthoekerweg in Oene een schoenwinkel annex schoenmakerij heeft, met zijn 2-jarig zoontje Teuni naar het volkstuincomplex iets verderop aan de Horthoekerweg gegaan. Het is lente, mooi weer en dus een goede gelegenheid alles weer zomerklaar te maken. Zijn vrouw blijft thuis; baby Liesbeth ligt in de tuin in de kinderwagen.

Dan naderen vijf vliegtuigen volgens opdracht het dorpje Oene, een 'knooppunt van wegen', immers, in het centrum komen zeven wegen uit alle windstreken bijeen (zie kaart blz. 52). Opeens is er een gierend geluid, dat steeds sterker wordt, en meteen daarna volgen de eerste ontploffingen...

Tussen 16.48 en 16.50 uur worden in totaal 80 scherfbommen afgeworpen. De eerste bom valt zo'n 40 m ten westen van de Pannenbrug en vervolgens in rechte lijn naar Post-Dorpszicht, waar de laatste bom valt op de toenmalige school, waar nu 'De Bongerd' is. Zowel in Post als in de school waren Duitsers ingekwartierd.
De gevolgen zijn verschrikkelijk voor het kleine dorp. Tot die 22e maart 1945 was men de oorlog vrij ongeschonden doorgekomen. Nu echter is het raak: van de ongeveer 800 inwoners van het dorp vinden er 14 direct de dood, 1 overlijdt later, en raken er 25 gewond, van wie 16 zwaargewond. De ernstig gewonden worden overgebracht naar het ziekenhuis in Apeldoorn. Zodra hun toestand dit toelaat, worden zij vervoerd naar Kolthoven in Epe.

Ook de kleine Teuni wordt dodelijk getroffen, terwijl zijn vader door enkele bomscherven in zijn schouder geraakt wordt. Gelukkig weet moeder baby Liesbeth tijdig in huis te krijgen en blijven zij beiden ongedeerd. Maar hun huis is behoorlijk beschadigd, reden waarom Teuni daar niet opgebaard kan worden. Dat gebeurt in het huis van het oudste slachtoffer, de bijna 70-jarige Hendrikus Scholten.

De volgende personen vinden de dood door dit bombardement (met hun leeftijd): Willem Booneman (14), Dirk in 't Hout (47, evacué), Johan Nijenhuis (50), Antoinette Osterloh (22, evacué), Annigje de Roode (6), Jan Willem Scholten (33) en zijn kinderen Hendrik (6) en Maria (3), Hendrikus Scholten (69), Berend Jan Sterken (32), Lubertus Sterken (31), Derk Jan Sterken (23), Teunis Gerrit Tenkink (2), Jacob Steven Vierwinden (30) en Gerrit Jan de Wilde (53). Het bombardement neemt ook het leven van Duitse soldaten. Hoeveel is niet bekend. Hun stoffelijke overschotten zijn linea recta naar Duitsland afgevoerd.

Sommige mensen in Oene kunnen zich nog goed herinneren wat een verschrikkelijk gezicht het was, al die dode en gewonde mensen in de tuin bij de dokter (hoek Horthoekerweg/Eperweg). Sommige families werden wel heel zwaar getroffen, zoals Scholten en Sterken. Het gezin Booneman verloor hun zoon; moeder raakte ernstig gewond.

De begrafenis
Drie slachtoffers werden elders begraven: Dirk in 't Hout en Gerrit Jan de Wilde te Vaassen, en Jacob Steven Vierwinden te Heerde.
De begrafenis op het Oener kerkhof, een paar dagen later, zorgde ook voor de nodige commotie. Immers, er moesten nu op één dag net zoveel mensen begraven worden als anders in een heel jaar.
En daarbij was het nog steeds oorlog en was een samenscholing van mensen gevaarlijk. Toch betuigden velen – vanzelfsprekend de Oener bevolking, maar ook uit verre omstreken – door hun aanwezigheid hun medeleven met de getroffen families.
's Morgens vroeg al werden de lijkkisten met de stoffelijke overschotten naar de begraafplaats gebracht om het gevaar van grote colonnes op de weg te vermijden. De eerste begrafenis vond plaats

om 8.30 uur. De stoffelijke overschotten stonden bij de ingang van het kerkhof opgebaard. De lijkkisten werden onder leiding van de heer T. Platenkamp door de leden der luchtbescherming naar de graven gebracht. Omstreeks 11 uur werd de laatste kist neergelaten.

Bij de meeste begrafenissen werd niet gesproken. Bij de begrafenis van de heer J. Nijenhuis sprak de heer H. Heering enkele woorden van deelneming. De heer P. Dijkema, hoofd der openbare school, dankte voor het verdienstelijk werk dat de heer Nijenhuis jarenlang als lid van de oudercommissie had verricht. Ook bij de begrafenis van Wim Booneman sprak de heer Dijkema enkele hartelijke woorden ter nagedachtenis van zijn oud-leerling.

Na de laatste teraardebestelling nam Ds. J.J. van de Poll, predikant van de Nederlands Hervormde Gemeente, het woord. Hij zei o.a. dat het vreselijke gebeuren in het dorp moet leiden tot inkeer en noemde het een 'godsgericht'. Als troost gaf hij de aanwezigen mee dat niet de dood het laatste woord heeft, maar Jezus Christus Die de dood heeft overwonnen. Hij sloot de plechtigheid af met het bidden van het Onze Vader.

Heden werd ik zwaar getroffen met het overlijden door een noodlottig ongeval van mijn besten Man
J. W. Scholten
in den ouderdom van 33 jaar,
en van mijn lieve kinderen
Hendrik en Marietje
in den leeftijd van 6 en 3 jaar.
Zwaar valt mij dit verlies, maar de Heere die geen rekenschap geeft van Zijn daden, doe mij in Zijn wil berusten.
A. Scholten—Pool.
Oene, 22 Maart 1945.

Heden overleed door een noodlottig ongeval, onze lieve
Teuni
in den leeftijd van ruim 2 jaar.
De diepbedroefde Ouders en Zusje.
T. Tenkink; R. B. Venkink-Huiskamp; Liesbetje.
Oene, 22 Maart 1945.

Onderzoek: geen toevalstreffer

Door M. Roelofs, E. v.d. Laan en T. Allen is onderzoek verricht naar het bombardement: gegevens zijn opgespoord over de bemanning, de toestellen, rapporten over de weersgesteldheid en over het bombardement zelf, enz. Uit hun rapport wordt duidelijk dat de actie van de vijf B-26's, onderdeel van de 397e Bomb Group (medium) wel degelijk op Oene was gericht en niet zomaar een 'toevalstreffer' was. Hun missie was in eerste instantie Haltern. Toen ook een tweede doel in Duitsland onzichtbaar was, richtte men zich op het derde doel: een knooppunt van wegen: *"2¾ miles west of Olst"*.

Het officiële verslag vermeldt: *"Bombardement uitgevoerd op samenkomst van wegen te Oene Z84976 (kaartcoördinaat). 75% van de bommen vielen binnen 300 m van het beoogde doel. Bommen vielen in open land en tussen woningen."*

De vijf piloten waren Kreihn (828/F), Johnson (335/B), Highrebedian (450/A), Drake (114/D) en McSorley (285/C).

Naschrift

Tijdens het verzamelen van gegevens over deze ramp trof mij dat er hier in de omgeving zo weinig gepubliceerd is over deze ramp, die vlak voor de bevrijding van Epe plaatsvond. In Nijverdal, gemeente Hellendoorn, waar diezelfde dag een bombardement plaatsvond, is in mei 2005 een boek uitgekomen met o.a. ooggetuigenverhalen. Ook over het bombardement in Enschede is veel te vinden op internet. Maar informatie over Oene is maar met mondjesmaat te vinden; ook krantenartikelen zijn er nauwelijks. Op het eerste oog zou je denken dat het 'doodgezwegen' wordt.

Net zoals, volgens zus Liesbeth, de dood van de kleine Teuni niet bespreekbaar was in de familiekring; ook na al die jaren was het nog steeds te pijnlijk.

Wel heeft er een verhaal gestaan in *Ampt Epe* (110) en worden er artikelen aan gewijd in kranten (bijv. 1990 en 1995).
Volgens de heer Heering is er de eerste tijd iedere vijf jaar een herdenkingsdienst geweest, maar de laatste jaren niet meer. Blijkbaar is het hoofdstuk voor de bevolking van Oene afgesloten. Men gaat weer verder met het leven: niet achterom zien, maar vooruitzien, de draad van het normale leven weer oppakken. Niet achterom zien en je afvragen, waarom dit moest gebeuren – in het zicht van de vrijheid. Nutteloze slachtoffers.

Daarom deed het mij goed te zien dat op de Oener site hiervan wel melding wordt gemaakt en dat de kinderen van groep 7/8 van de christelijke basisschool jaarlijks met hun directeur, de heer Altena, stilstaan bij dit gebeuren (zie foto blz. 58). Op deze manier wil men de herinnering levend houden. Ook wordt in die groepen elk jaar het verhaal van het bombardement verteld. Ter informatie (en om thuis ook mee te laten leven) ontvangen alle kinderen een kopie van een krantenartikel (dat verhaalt over het bombardement) en een foto van het type bommenwerper. Steeds weer leveren, volgens de heer Altena, wiens roots trouwens in Nijverdal liggen, zowel het artikel als de foto reacties op, heel vaak in de sfeer van 'Daarvan wist ik eigenlijk niets.'

Bronnen:
Francis van den Berg, *In het hart getroffen. Het bombardement op Nijverdal, 22 maart 1945*. Hellendoorn-Nijverdal, 2005
G. van Binsbergen, Uitgebreide genealogie van Wessel Berents (Groothedde), www. Gvanbinsbergen.org/genealogie/
H. Bultman, 'Verslag over de bezetting en bevrijding van Oene", *Ampt Epe*, nr. 110
Gemeentearchief Epe
Gemeente Hellendoorn, www.hellendoorn.nl
Historische Kring Hellendoorn-Nijverdal, www.hkhn.nl
Internetsites, o.a. www.go2war2.nl, www.novarex.portaltechniek.nl, www.historischcentrumoverijssel.nl, http://home.hetnet.nl/~j.brendeke/Bombardement.htm
Mondelinge informatie van o.a. L. Haar-Tenkink, H. Heering, Z. Logtenberg-Groothedde
Roelofs, Van der Laan en Allen, *Bombardement op Oene (Gemeente Epe) 22 Maart 1945*
Veluwsche Courant, 31 maart 1945
Veluws Nieuws, 8 maart 1995

Foto's: Met dank aan Lia Obee en de heer Altena

Zo herdachten in 2006 de kinderen van groep 7/8 van de School met de Bijbel te Oene het bombardement

Dokter Van Twisk

Reina Langenbach-van Essen

Een dezer dagen kwam ik weer eens die oude ansichtkaart tegen uit 1931, geadresseerd aan Mej. B. Huiskamp, p/a dokter Van Twisk, Stationsstraat, Epe. En zoals zovele malen daarvoor vroeg ik me af wie er meer weet over deze doktersfamilie. Stille getuige is een oude stoel die afkomstig is uit de wachtkamer van deze dokter en in mijn bezit is.

Het volgende weet ik via mijn moeder, Berta Huiskamp:
Mijn moeder werd geboren in 1916 (en overleed in 1963). Vanaf dat ze 10 jaar was, werkte ze als bellenmeisje bij dokter Van Twisk. Alie van Twisk was haar schoolvriendin.
Elke morgen, ook op zaterdag, begon ze om half 8. Eerst moest ze de koperen bel poetsen, de matten in de hal en de wachtkamer kloppen en daarna alles stoffen. Om 8 uur kwamen dan de eerste patiënten. Mijn moeder liet ze beleefd plaats nemen in de wachtkamer en diende dan de patiënt bij de dokter aan in de spreekkamer. De dokter besliste dan of hij de patiënt direct wilde zien of dat deze nog even moest wachten. Al die tijd liep mijn moeder van buitendeur (als de bel ging) naar wacht- en spreekkamer. Ze moest altijd buiten de spreekkamer op antwoord van de dokter wachten. Zo liet ze de patiënten ook weer uit.
Ze had hiervoor speciale (zondagse) kleding en een witte schort (van de dokter). Voordat ze naar school ging, verwisselde ze deze kleren voor haar gewone schoolkleren. Vervolgens liep ze samen met Alie naar de Dorpsschool.

Tussen de middag hielp ze de keukenmeid met allerlei werkjes; samen met haar at ze brood in de keuken. Maar een enkele keer haalde mevrouw Van Twisk haar wel eens uit de keuken op en dan mocht mijn moeder, samen met haar en Alie en Jan (?), bij hen aan tafel eten. Dat kon alleen, als de dokter, die streng was, een dag niet thuis was. Afkomstig uit een eenvoudig gezin was zoiets een belevenis voor haar. Ze leerde er ook eten met mes en vork.

Na schooltijd moest mijn moeder weer verschillende werkjes doen. Tijd voor spelen was er nauwelijks, maar af en toe haalde mevrouw

Van Twisk haar op en dan mocht moeder met Alie touwtjespringen of andere spelletjes doen. Maar o wee, als de dokter onverwachts vroeg thuiskwam. Dan waren ze erg bang. Hij was een deftige, statige man die geen tegenspraak duldde.
De wegen van Alie en mijn moeder scheidden zich, toen mijn moeder naar de Naai- en Breischool ging en Alie naar de Franse school. Trouwens, de verdiensten bedroegen enkele dubbeltjes per week – toch welkom in die tijd.

En zoals ik hierboven al vroeg: wie weet er meer over Alie van Twisk of de dokter? Ik zou het erg leuk vinden een reactie te krijgen.

Reina Langenbach-van Essen, Wilgenweg 4, 8162 ZD Epe
tel. 0578 – 61 50 84

Toevoeging van Dokter Wendelaar, die nu in het bewuste pand woont (foto's: Gemeentearchief Epe):
Oorspronkelijk was het huis gebouwd voor een stationschef, vandaar dat het huis de stijl van een station heeft met alle houten tierelantijnen eraan. Daarna woonde er een boterkoopman, Scholte genaamd, die zijn boterwagens achter het huis in de stallen zette (de stallen zijn er nog steeds). De boter haalde hij bij de grote boeren langs de IJssel. Na hem betrok Menalda van Schouwenburg het pand, een huisarts die iets later dan dokter Loeff in Epe aan het werk ging.
In 1924 kwam dr. Van Twisk die tot 1954 als huisarts werkzaam was. Van 1954 tot 1958 dr. Aafjes, die verder ging met een wetenschappelijke carrière; van 1958 tot 1968 dr. Deeleman, die naar West-Indië vertrok. En vervolgens van 1968 tot 2000 dr. Wendelaar.

Inhoudsopgave

Een terug– en een vooruitblik 1
Evert de Jonge

Mededelingen en agenda 2007 2

Reactie op het Koepad (Ampt Epe 158) 4
Jannes Riphagen

De Esschert – Opvolgend bezit van drie gegoede families 5
D. Snieder

Bas Gribling 13
Drs. Dianne Hamer

Nieuwe leden *Ampt Epe* – Hartelijk welkom! 18

Het Tongerense Volkslied 19
Wim van 't Einde

Ampt Epe verwelkomt 450e lid 22
Wim van 't Einde

Een schilderij komt thuis 23
Lijda van den Bremen-Jonker

De Oener kerkgeschiedenis, 1176 tot 2000 (2) - De kunstgeschiedenis in de kerk – *J. de Graaf* 25

Ontginningsgeschiedenis Noordoost-Veluwe aan de hand van oude namen – *Dr. D. Otten* 30

Vaassens Fanfare Corps 100 jaar – Foutje 31

Wibra 50 jaar: 1956 – 2006 32
Drs. Dianne Hamer

Jan de Snieder is niet Jan Zwarts 38
Gerrit Kouwenhoven

Vaassens Fanfare Corps 100 jaar (2) - Activiteiten in de eerste jaren – *Wim Bröcker* 40

Kerk en kunst – De Romaanse toren van de Grote Kerk in Epe – *Jan van Zellem* 45

Hulp gevraagd : Informatie over de familie Bomhof 51

Met de vrijheid in zicht – Het bombardement op Oene 52
Hannie Tijman-Logtenberg

Dokter Van Twisk 59
Reina Langenbach-van Essen